

Євгенія Сохацька

**ДОРОГА ДО ВИШНЕВОГО:
СПРОБА ЖИТТЄПISУ
(1944-2017)**

2019

Присвячую своїм онукам:

Софії, Михайлині,

Марії та Ярославу

ВІД АВТОРА

12-го серпня (13-го за паспортом) 2019 року мені виповнилося 75. І хоча у привітанні мій старший син Олег сказав, що це лише за паспортом, все-таки попри нібито нормальний фізичний стан усвідомлюю, що пройшла уже певний рубіж.

Можна підбивати підсумки. Які вони – судити Вам, читачі. Сподіваюсь, що вони суттєві, деколи – дуже успішні, деколи – ні. Жила, як уміла, жила, як могла, як дозволяли обставини і життєві ситуації. Мої роки вкладаються в різні політичні епохи: сталінську, хрущовської відлиги, брежнєвського застою, часи перебудови за М. Горбачова, боротьби за незалежність України, здобуту 1991-го року, і нарешті – часи незалежності (1991 – 2017 р., вони тривають й досі...). Всі ці епохи накладали відбиток на моє життя, мою діяльність... Про це я чесно розкакую у своїй сповіді-спогадах. Саме до них мене спонукали молодший син Максим, колеги по роботі.

Зібравшись духом, пишу про своє життя. Судити Вам!

11.09.2019 р.

ДОРОГА ДО ВИШНЕВОГО: МОЯ ЖИТТЄВА МАПА

- ✧ **с. Озими́на Велика (1944)**
- ✧ с. Озими́на Мала
- ✧ **м. Дубля́ни (1950-1960)**
- ✧ Миколаї́вська о́бласть
- ✧ с. Вели́ка Олекса́ндрівка
- ✧ м. Снігу́рівка
- ✧ **м. Дрого́бич (1960-1965)**
- ✧ м. Бори́слав (1961)
- ✧ м. Самбі́р
- ✧ с. Горо́дище
- ✧ с. Дупли́ська (1963)
- ✧ с. Дзвине́ч (1963)
- ✧ м. Тата́рбуна́ри (1963)
- ✧ м. Оде́са
- ✧ с. Кривче́ (1963-1964)
- ✧ **с. Каспе́рівці (1965-1970)**
- ✧ м. Іва́но-Франкі́вськ (1970-1971)
- ✧ **м. Ки́їв (1971-1974)**
- ✧ **м. Кам'я́нець-Поді́льський (1974-2017)**
- ✧ **м. Ви́шневе (з 2017)**

ОЗИМИНА

Історична довідка. Озими́на – загальна назва двох, поруч розташованих сіл Мала Озими́на і Велика Озими́на, які знаходяться в Самбірському районі Львівської області, в Передкарпатті – території між долиною Дністра й північно-східною основою Карпат. На цей час адміністративно це два села, хоча й підкоряються обидва Дублянській селищній раді, а з давніх часів вважалося одним поселенням з однією спільною історією.

На території Городища та Великої Озими́на розкопані 5 курганів ще далекої епохи бронзи (II тисячоліття до н. ери). Однак, перші письмові згадки про село датуються 8 травня 1406 року. Саме цього дня Ельжбета, вдова по Спитку, польського магната і краківського старости, власника міста Самбора, який загинув 12 вересня 1399 р. у битві з татарами на річці Ворскла, своєю основоположною грамотою подарувала польським ченцям, отцям-домініканцям, під будівництво монастиря і костелу великі землі в місті Самборі (між вулицями Перемишльської (Шевченка) та Зеленої (Січових Стрільців)) володіння Шаде-Яблінь і призначила їм десятину з українських сіл Озими́на, Лука, Купновичі, П'яновичі, Стрільбичі і Ступниця. За це ченці зобов'язалися відправляти у костелі святу літургію за засновницю Ельжбету, її чоловіка і родичів, а також раз на місяць одну літургію в селі Озими́на.

Село Озими́на було центром окремої Озиминської волості, що вказує на його давньоруське походження. Тоді було кілька типів сіл: волосного, німецького права і села руського права, які в XVI столітті королівські

польські ревізори ототожнювали з німецьким. До останньої групи належала й Озими́на. Створення у 1590 році Самбірської економії стало причиною поступової ліквідації цієї волості.

Відомо, що в княжі часи Озиминські землі були віддані на користування одному із воєвод Данила Галицького – Гурію, який мав тут свої псасовища. Його прізвище збереглося в селі і по наш час.

Селище Велика Озими́на фігурує й у документах часів Австро-Угорщини, передусім як джерело поповнення королівської скарбниці з мірок жита і пшениці, які жителі здавали примусово. У 1895 році в Озимині, Дублянах, Кульчицях та інших навколишніх селах був великий неврожай, в результаті якого від голоду селяни вмирали сім'ями. Інша згадка цього часу стосується створеної в Озимині шкільної ради, яка вирішувала всі питання, пов'язані з функціонуванням шкіл. Збереглася навіть печатка-штамп Озиминської шкільної ради.

У період боротьби з окупацією від імперської влади Росії, більшовицького режиму, окупації СРСР і Гітлерівської Німеччини, багато тутешніх селян брали участь у національно-визвольних рухах. Чимало чоловіків та жінок були в УГА, УСС, а також в УПА. У цей час багато місцевого населення було вбито і замучено в катівнях НКВС. Село було спалено в вересні 1939-го року поляками за непокору. В часи II-ої Світової Війни на полях Озимини велися бої; під час відступу німців підірвали міст і млин, який знаходився в селі.

Сьогодні Озими́на вже не та, що була раніше, не так багатолюдна, як раніше; ферми вже немає - руйнуються її будівлі; молоді дуже мало, багато хто виявив бажання жити в місті. Але природа цього краю

завжди буде прекрасною і привабливою, про що говорить безліч відпочиваючих в літні дні на берегах Черхавки та Бистриці, що приїжджають з найближчих міст щоб відпочити в тіні верб від міської суєти, насолодитися незрівнянним пейзажем, природними звуками – співом птахів, дзюрчанням річки.

... Суботній вечір 12 серпня 1944 року: повертається додому худоба, наближається присмерк вечірній, а в простій хаті подружжя Товстяків (Івана та Теодозії з роду Ляховинів) народилася четверта дитина – дівчинка, яку назвали Євгенія. Хто був бабою-повитухою невідомо. У метриці записали 13 серпня. Хрещена в греко-католицькому храмі села Озими́на Велика (така повна назва села), який після 1946 року був переведений у православний (згідно з Львівським собором 1946 р.).

Чи була дитиною бажаною? Напевне, що ні. Чи була люблячою? Напевне, що так!

Йшов 1944 рік, рік «звільнення» Західної України від німецької окупації. Мав місце масовий спротив як проти окупації німецької, так згодом і «совєтської». Рідний брат батька Євстахій був членом ОУН-УПА (псевдо «Нечай»), рідний дядько по матері (Іван Орищак, псевдо «Карпо») теж був активним учасником національного підпілля (очолював Службу безпеки ОУН в регіоні). Тому, зрозуміло, сім'ї було не уникнути переслідувань. За оповіддю мами, коли мені було 10 днів, тобто 22 серпня, у хату увійшов спецслужбовець (напевне, з НКДБ) і розпитував її про родичів-«бандитів», але у відповідь чув одне: «Не знаю!». Розлючений спецслужбовець прорік: «Дякуй Богові, що в тебе на руках дитина, а то кулі тобі б не уникнути!». Так, у сім'ї мене називали рятівницею мами.

Які спогади дитинства? Невиразні. Найраніше – сиджу на возі з батьком, і ми їдемо на поле копати картоплю. Друге – стоїмо всі хатні біля хвіртки свого подвір'я. Рядом – гарний гнідий кінь. Чому? Це 1948 рік, рік активної

насильницької колективізації, тобто створення колгоспів. Батько Іван не давав згоди на вступ до колгоспу. По-перше, не хотів витратити своє нажите добро, по-друге, боявся «кари» від націоналістичного підпілля. За те його оголосили куркулем-одноосібником і призначили надпосильне завдання – вивезти з Карпат велику норму лісу, що він, зрозуміло, не міг виконати зі своїм одним конем. Його обізвали саботажником, зробили публічне сільське судилище й заарештували з конфіскацією всього майна. Маму з п'ятьма дітьми (у 1947 р. народився мій брат Богдан, найменша дитина в сім'ї) викинули на вулицю. Як я потім зрозуміла, це було дикою жорстокістю, актом вкрай антигуманним. Нас прихистила далека мамина родичка Юлія (її називали Дзюля – вона приїхала із заробітків з Америки (США), де в документах була записана Джулією).

Оця сцена – скопище сім'ї біля брами – було, напевне, прощанням з рідною хатою, з яблуневим садом, посадженим батьком, знатним садоводом (цей сад, до речі, родить і понині – до 2019 р.).

Згодом тьотя Юля віддала нам свою вільну хату у кутку села, де ми прожили до 1953 р.

Що пам'ятаю з 1948 по 1953 рр. (тобто за п'ятиріччя)? Тяжкі це були часи. Корови ми не мали, а як жити в селі без молока? З їжі пам'ятаю суп з галушками (з чорної муки), а по неділях, якщо вдалося роздобути молока, мама варила каструлю пшоняної каші на молоці. Це були ласощі. Тато відбував покарання в Маріуполі (колишній Жданов), був задіяний на будівництві Маріупольського металургійного комбінату. Будучи за натурою великим «комбінатором», він умудрявся через деякий час надсилати мамі грошові перекази, що було чималою підтримкою для нас. А ще, можна сказати, сам Бог допомагав нам. Одного вечора під час перегляду виграшів по облігаціях. Мамі пощастить виграти на тодішні 1 000 крб. Вона одразу купила 1 цн. пшениці (мука нам була забезпечена), а ще – для старшої сестри Павліни (народжена 1936 р. – пам'ятала період німецької окупації) матеріалу

на чорну спідницю-сарафан (на широких шлейках) і білу блузку, бо наближався випуск, вона закінчувала 10-й клас.

Другим таким Божим подарунком для нас була допомога односельчан. Мама прихистила бідну жінку Ганну Папроцьку (її прогнав з хати зять), її записали як члена колгоспу. За неї працювала мама й плату на трудовні отримувала теж вона. І якось це проходило, ніхто не доніс на керівництво. Люди співчували мамі, її сім'ї.

А ще – пам'ятаю 1949-ий рік, щойно мені виповнилося п'ять років. До цього я сама вивчила букви, прочитала буквар (старші брати та сестра мені показали букви) і пішла в перший клас, бо йшли діти з вулиці – і я за ними... Чисто стадний здоровий інстинкт. Проходила місяць, простудилася (а як могло бути інакше, без теплої одежі і взуття? – і кинула школу (вірніше, мене не пустили до подальшого навчання). Але уже через рік у віці 6-ти років я таки пішла знову в перший клас – і вже не покидала школу. Першим моїм учителем був Іван Олександрович Маринович – людина високоталановита, був гарним музикантом (скрипачем). Пам'ятаю його «Дударика» М. Леонтовича, якого ми часто співали. Щоб догодити новій радянській владі, він змушений був підігравати їй. Щоранку в час фіззарядки ми марширували навколо школи під звуки мелодії «Смело, товарищи, в ногу», яку він награв на скрипці. Щороку школа під його керівництвом перемагала на районних олімпіадах з художньої самодіяльності. Пам'ятаю, якогось року поставив мене керувати шкільним хором (Озиминська школа була початковою).

Грянув 1953-й рік. Рік поворотний для всього СРСР. Тяжким він став для моєї сім'ї. На той час вона зменшилася на одного – найстарший брат Михайло закінчив Дрогобицький електромеханічний технікум і одержав направлення на Волго-Донський канал (1952 р.). Справу про мамину «працю» в колгоспі якось розкрили. Її внесли в розряд одноосібників і наклали на неї великий податок (напевне, здати якоїсь продукції державі –

в мамі не було; на жаль, її не можу розпитати, вона упокоїлась у 1981 р.). Невиконання цієї норми загрожувало арештом і тюрмою. На утриманні мамі тоді було четверо дітей: старша сестра Павліна (після 10-го класу у 1952 р. вступала на історичний факультет Дрогобицького педінституту, успішно склала вступні іспити, але її не зарахували; свята наївність: батько в тюрмі, а вона намагалась стати студенткою ідеологічного факультету!), старший брат Володимир (навчався і мав закінчувати 7-ий клас), я (учениця 3-го класу) і наймолодший брат Богдан (йому йшов 6-ий рік). Світ не без добрих людей. Уповноважена з району порадила мамі виїхати з села. Якраз тоді у районі набиралася ешелон для евакуації на схід України – у Миколаївську область. Потрібні були робочі руки для підняття післявоєнного господарства у східних областях. Мама погодилася...

Пам'ятаю сцену: з хати на підводі виносять наші скромні пожитки в клунках, на подвір'я зійшлися односельці. Виходить мама і звертається до натовпу зі сльозами: «Що, на весілля зібралися?». Люди плакали, плакали і ми. Лише корінним селянам можна зрозуміти, що значить покидати рідну землю, насиджене місце. Так і спливає в пам'яті «Камінний хрест» В. Стефаника. Ситуації різні, але емоційні переживання тотожні. Бідна мама, як вона це все пережила?

ВЕЛИКА ОЛЕКСАНДРІВКА

Історична довідка. Селище Велика Олександрівка розташоване на лівому березі Інгульця, на відстані 139 км. від обласного центру. Населений пункт заснований в 1784 році вихідцями з Полтавщини і Чернігівщини. Спочатку його було названо Новоолександрівкою. В 1803 році з Чернігівської і Київської губерній сюди прибули нові партії поселенців, які заснували трохи нижче за течією річки

Інгулець нове поселення, яке дістало назву Мала Олександрівка, а попередня Нова Олександрівка була перейменована у Велику Олександрівку.

В 1860 році Велика Олександрівка була віднесена до розряду містечок і стала центром Херсонської волості. Населення щороку збільшувалось. Місцеві в основному займалися землеробством, так як промисловості не було. Разом з тим, у містечку відкривались дрібні підприємства, в основному, ремеслові майстерні. У 1901 році вже діяли 2 бондарні, 4 майстерні бляшаних виробів, 9 майстерень по виготовленню возів і саней, 12 швейних майстерень.

У 1894 році в селищі працювала земська двокомплектна школа на 154 учні і дві церковно-приходські школи на 123 учні. Перед Другою світовою війною шкільна мережа, яка складалася з двох неповних середніх і двох початкових шкіл, розширилася за рахунок нової середньої школи. В усіх школах нараховувалось 1199 учнів і 47 вчителів. Був споруджений Будинок культури на 325 місць з кімнатами для роботи гуртків.

Протягом 1941-1945 років на фронт пішло більше 5 тисяч солдат, більшість - добровольцями. Не повернулися з війни понад 3500 чоловік. Їх імена занесені в списки II тому Херсонської обласної Книги Пам'яті.

458 юнаків та дівчат було вивезено на примусові роботи до Німеччини. На честь загиблих в населеному пункті встановлено обеліск Слави.

Із пам'ятників архітектури, які охороняється державою – будівля і гребля Великоолександрівської ГЕС на річці Інгулець - однієї із перших на Україні, побудованої в 1928 році по плану ГОЕЛРО. На полях

району багато курганів – ровесників єгипетських пірамід.

Так ми опинилися в с. Велика Олександрівка Снігурівського району Миколаївської області. Їхали ми товарняком, без всякого комфорту – в антисанітарії та холоді. Був квітень 1953 р., місяць після смерті Сталіна («холодне літо 1953 р.»). Приїхали ми в село якраз в дні святкування Великодня. Розселили нас по хатах одиноких людей. Жили ми в хаті баби Мусі (здається), яка стояла на крутому березі річки Інгулець – широкої і повноводної – прямий шлях на Херсон. Все для нас, західників, було чудним: баба звала свого козлика Борькою, образи-ікони були не на стінах, а у верхньому кутку хати (ікіот). На столі стояли високі паски («куличі»). У сусідів вся вітальня («світлиця») була засипана зерном пшениці (плата на трудодні). Чудо та й годі! Хліба було вдосталь! Рай для нас, голодних і замучених!

Рай для мене настав влітку: з баштану приносили свіжі кавуни, дині, там я вперше відчула смак абрикос, свіжих якісних помідорів!

1953-й – рік не лише смерті Сталіна, а й рік звільнення в'язнів. Тюрми відкрили передусім для людей, які не мали якихось справжніх провин. У с. Велика Олександрівка приїхав батько, якого я не бачила 5 років! Це немало для малої дитини, якій на час розлуки було 4 роки! Пам'ятаю появу «чужого» чоловіка, у ватянці з мішком за плечима. Його я сприйняла спокійно, а молодший брат Богдан не хотів називати його татом. Згадую якийсь дикий випадок: батько ніби жартома тримав його за ногу, брат (йому тоді було неповних 6 років, народжений 1947 р.) плакав і не хотів казати слово «тато». Дивний і жорстокий жарт!

Йшов місяць червень 1953-го року. Брат Володимир закінчив місцеву семирічку з похвальною грамотою, що давало йому можливість вступати в технікум без іспитів. Батько зібрався з ним і поїхав додому – в с. Озимину,

щоб брат міг вступити в Дрогобицький нафтовий технікум (вибір навчального закладу був зроблений, як виявилось, з огляду на велику стипендію).

Згодом за батьком і братом додому, на рідні місця, виїхала сестра Павліна. Пам'ятаю, як я, мала, дуже сильно плакала, коли вона сідала у вантажівку, яка мала довести її на станцію Снігурівка на поїзд.

Ми залишилися з мамою двоє – я і брат Богдан.

Пізно восени і ми (мама, я і брат) повернулися в Озимину. Знову те саме: квартирування у родичів, у пустуючій хаті (господар жив у Дрогобичі).

1955-ий рік. У селі появилася новий голова колгоспу – п. Михайленко (білорус, колишній партизан; до речі, саме він очолював судилище-покарання батька у 1948 р.). Напевне, совість замучила його. Він на правлінні колгоспу приймає рішення про можливість купівлі батьком колись власної хати, з якої нас вигнали на вулицю (у різний час у нашій хаті були колгоспна контора, пристанище «стрибків» і навіть кузня). Присудили нам купити власну хату за 2 500 крб. (на той час немалі гроші). Батько був великим ощадником, носив ці тяжко зароблені гроші у штанині. Він заплатив! Оце, уявляєте, справедливість по-радянськи! Неймовірна благодійність!

Але ми раділи! Батько почав ремонт напівзруйнованої хати, яку сам збудував ще будучи холостяком! Все робив сам, брат і мама допомагали. Батько сам вибудував піч, плиту, духовку! І ми переселилися у власну хату літом 1956-го року!

Почалося зовсім інше життя. Тепло і світло, свій стіл для навчання!

ДУБЛЯНИ

Історична довідка. За переказами назва села походить від дубових лісів, яких колись було багато в цій місцевості. Перша письмова згадка про Дубляни

відноситься до 12 грудня 1432 року. Саме того дня в місто Ланцуті (нині Польща) польський король Володислав-Ягайло затвердив грамоту про дарування й продаж Самбірському старості Петру Добровонжу 8 ланів поля та солтиства у селі Дублянах.

До першого поділу Польщі Дубляни були центром Дублянського ключа. Тут існувала панська адміністрація, завданням якої було збирання податків із селянства у всіх довколишніх селах. З 1772 р. село втрачає свій приватновласницький статус і стає камеральним селом, управлінський центр було перенесено до Луки. Саме тому уповільнюється розвиток населеного пункту.

З історичного минулого Дублян відомо про два страшні голоди 1895 і 1902 рр., від яких померли сотні жителів села. 31 травня 1911 р. в селі сталася велика пожежа, внаслідок якої вигоріла частина Дублян. Вогнем було знищено 283 будівель, в тому числі на церковному подвір'ї плебанію і дзвіницю. За народними переказами під час пожежі всі жителі села почали ревно молитися і вогонь почав поступово згасати, зупинившись біля самої церкви. Нині цю частину села називають Погорілиськом.

Дублянський костел не зберігся, його було підірвано в 1985 р. та остаточно розібрано. Побудований він був 1737 р., мав 6 вівтарів та 16 окремих образів. Поруч з костелом була мурована дзвіниця.

Сучасні Дубляни – затишне і гарне містечко. Тут працюють дві школи – середня (I-III ступеня) та початкова (I-го ступеня), філіал Рудківської музичної школи, є лікарня на 75 місць, поліклініка, дві аптеки та ветеринарна дільниця, заклади культури, декілька магазинів та кав'ярень.

Своє дозвілля мешканці проводять в місцевому парку культури та відпочинку, в якому зведено приватна кав'ярня. В центрі селища стадіон та парк. Так як селище має природний поділ на дві частини, діють заклади культури – Будинок культури "Просвіта" та клуб і дві бібліотеки. В центрі Дублян – стадіон, на якому щорічно відбуваються футбольні змагання.

З 1954 по 1960 роки я навчалася в Дублянській середній школі. Дубляни тоді були районним центром. Селище засноване 1432 р. (такий пам'ятний знак встановлено зараз при в'їзді в населений пункт). Селище складається з двох частин: перша мала назву Кранцберг, колись це було поселення німців, яких за Австрії заохочували на українські землі; кажуть, що це були протестанти. Вони жили у будинках з високими дахами. Мама згадувала про якогось п. Моса, до якого вони ходили жати пшеницю і він їм платив терновими хустками.

Друга частина – Дубляни-2, де жило місцеве населення і польське (для них був збудований дуже гарний костел, зруйнований в часи хрущовського атеїзму в кінці 50-х років за ініціативи «великого» атеїста директора школи Д. Міньковецького). Згодом більшість поляків виїхали на історичну батьківщину, натомість в село приїхали переселенці-українці з Польщі (за актом Вісла), деякі з них були моїми однокласниками (Світлана Цуп, Оксана Тепла, Марія Денько – де Ви, до речі, зараз?).

До 7 класу ми вчилися у другу зміну (тобто 5, 6 і 7 класи). Дорогу до школи треба було долати майже годину! У світлі місяці це було легко, а пізно восени і зимою – це жах! Темно, страшно, а ще хлопці йшли попереду й лякали нас вовками. Більша частина дороги була обсаджена кущами, а обдалеки – густий ліс. Справді було страшно! Думаю, ну, хіба було важко колгоспу виділити підводу і підвозити нас, малих дітей, зі школи додому!

Справжня жорстокість і дикість, а говорили про наше щасливе дитинство! Лицемірство та й годі! А зараз – шкільні автобуси, шкільні обіди...

З 8-го по 10 клас навчалася у першу зміну. Було легше. Пізні вечірні походи додому закінчилися. А ще з 1958-59 рр. через село почав ходити автобус за маршрутом Дрогобич-Дубляни. У селі він був о 6-ій ранку. Треба було рано вставати, недосипати, але не довелося ходити пішки! Приїжджали в школу, відпочивали, робили уроки! Було важко, але ми цього не розуміли. Думали: так треба!

У школі були нормальні стосунки між учнями і вчителями. Учителями були переважно східняки. Ми їх любили і поважали. Єдиним західняком був учитель німецької мови Тимофій Бахівський – уже у віці, великий педант і добрий фахівець. Добру пам'ять по собі залишили Олена Білаш, Г. Богодиста, Лідія Бойко, Борис Долгополов, Василь Прокоф'єв (більше не пригадую).

У 1960-му році я закінчила Дублянську районну середню школу і стала студенткою філологічного факультету Дрогобицького педінституту імені І. Франка.

Мені пощастило: це були часи хрущовської відлиги, допускали до навчання дітей колишніх засуджених. На жаль, це не сталося з моєю старшою сестрою Павліною, тому життя її надалі було доволі складним і драматичним.

Закінчилося дитинство, почалася юність.

ДРОГОБИЧ

Історична довідка. Місто Дрогобич – одне з найстаріших міст України. Одна з найбільш відомих легенд про походження назви міста пов'язана з горою Тептюж, яка знаходиться між Дрогобичем і Бориславом. Місто Бич, яке стояло на горі, було зруйноване татарським ханом Буняком Шолудивим.

Мешканці міста відновили його в іншому місці, на березі р. Тисмениці, де були солоні джерела. Нове поселення назвали Другим Бичем, що з часом злилося в однослівну назву – Дрогобич.

Перша письмова згадка про місто у “Міському акті Львова” датується 6 листопада 1387 року. У давнину основою добробуту міста була сіль, якою торгували у всьому Галицько-Волинському князівстві та у багатьох містах Європи.

З середини XIV ст. Дрогобич перебував під владою Польщі. У 1422 році місто отримало магдебурзьке право. У XV ст. Дрогобич став центром повіту. Перші ремісничі цехи з’явилися в місті у другій половині XVI ст. У середині XVIII ст. вони об’єднували ремісників близько 40 спеціальностей.

У 1722 році, після першого поділу Польщі, місто Дрогобич відійшло до Австрії (з 1772 до 1918 року – Австро-Угорщина). У 1775 році у місті відкрито українську гімназію, одну з перших на Галичині. У середині XIX ст. на околицях м. Дрогобич почалися промислові розробки озокериту, трохи пізніше – нафти і газу. У кінці XIX – на початку XX ст. місто стало центром великого нафтового басейну, який був у руках французького, бельгійського та німецького капіталу. У 1862 році у місті збудовано перший у Центральній Європі нафтопереробний завод. У 1918 році у Дрогобичі була встановлена влада ЗУНР. З травня 1919 року до вересня 1939 року місто перебувало під владою Польщі.

Друга світова війна прийшла у Дрогобич у вересні 1939 року. Тоді до міста увійшли німецькі війська, а через кілька днів – Червона армія, яка, проте, затрималась тут ненадовго. Від 1 липня 1941 року до 6

серпня 1944 року м. Дрогобич перебувало під німецькою окупацією.

Сьогодні це місто обласного значення, друге за величиною у Львівській області. Місто Дрогобич багате пам'ятками архітектури. Серед них міська житниця “Шпихлір” (XVII ст.), церква Св. Юра (XVII ст.) – кращий пам'ятник дерев'яної архітектури України, церква Воздвиження Чесного Хреста (XVII ст.), Кафедральний собор Пресвятої Трійці (1690 рік), католицький костел (XII–XVII ст.) та дзвіниця (XII ст.) та ін.

Студентські роки... Що може бути прекрасніше?

Мій вступ у Дрогобицький педінститут імені Івана Франка був нестандартним (особливим). Це був час «хрущовської відлиги», для якого була характерна поява різноманітних реформ. Вступна кампанія 1960-го року (рік мого вступу) проходила під гаслом «Студенти вишів – стажники», тобто пріоритетним для вступників була наявність трудового стажу не менше двох років. Із 50-ти місць на I курс філологічного факультету спеціальності «Українська мова, література та співи» (це теж була «новинка-диковинка») було зараховано 48 осіб, 2 особи було додано після загального рішення приймальної комісії. Ними стали вступники зі стажем 1 рік (це були: син викладача Дмитровський Зеновій і дочка завдитсадка Вергун Зоряна).

Пам'ятаю, рясні сльози полилися з моїх очей, коли 28 серпня 1960 року я побачила остаточний список вступників. Приїхавши додому (в село Озими́на), я закрилася у віддаленій кімнаті і гірко плакала (думала, що я одна в домі). Мій надри́вний плач почув тато і почав заспокоювати. Згодом, трохи утихоми́рившись, я прийняла рішення: піду працювати телятницею на місцеву ферму, зароблю стаж і вступлю.

У кінці серпня (28 чи 29 – не пам'ятаю) я приїхала в Дрогобич, зайшла в приймальну комісію і попросила видати мені мої документи. Старенький

працівник комісії (головним секретарем, як я потім дізналась, була Софія Дмитрівна Єрмакова – згодом мій викладач усі 5 років) відкрив журнал прийому, в якому моє прізвище з виставленими оцінками (загальний бал був 24 за 5 предметів) було підкреслене червоним олівцем, сказав: «Ви зараховані! За роз'ясненнями зверніться в деканат філологічного факультету!». Заходжу в деканат, мене прийняв заступник декана п. Данилькевич і повідомив неочікуване: «Новий ректор – новатор п. О. Черненко запровадив таке нововведення: щоб не втрачати здібних десятикласників, він прийняв рішення про прийом так званих вільних слухачів, які згодом стануть студентами. Ви повинні з'явитись на навчання, але Вам поки що не будуть надані стипендія і гуртожиток. Так що вітаю зі вступом!».

Від почутого я втратила дар мови, ввійшла в якийсь ступор і відчула, що сльози потоком ллються з очей. Таке зі мною було вперше від неочікуваної радості (більше ніколи не повторювалось). Окрім мене, того року на таких же правах було зараховано ще троє десятикласників на дві академічні групи (це були Ігор Коваль, Галя Флюнт і Віра Гром (нащадок родини Івана Франка із Нагуєвич)). Серед 58-ми стажників було багато заміжних жінок, вони одразу почали переводитися на заочне відділення. Тому з'явилися вільні місця, ідесь у 20-х числах вересня усіх чотирьох вільних слухачів було зараховано справжніми студентами. Мені про це оголосив новий заступник декана Клавдій Олександрович Яскевич якраз перед відправкою на трудовий студентський десант – в колгосп. Ця новина ще не стала відомою в академгрупі (12 гр.), бо ж робота в колгоспі цьому завадила, тому вона призвела до невеличкого скандалу. Яюсь під час обіду на мене викричався один зі студентів-стажників. Мовляв, ти когось з нас підсиджуєш, чекаєш, щоб когось з нас відчислили... Я – в плач, але мене ніхто не заспокоював. Напевне, так думав не лише він один. (До речі, цей «крикун» згодом став

моїм коханим, а потім – чоловіком. Ми одружилися після закінчення III-го курсу 9 червня 1963 р. На сьогодні наш шлюб триває вже понад 56 років).

Навчання для мене було неважким. Правда, Софія Дмитрівна часом мене журила, що на Вас я покладала більше надій (перед літньої сесією я погано написала диктант-допуск, довелося згодом переписувати). Коли у 1983 році (вже будучи доцентом) я була на конференції у Вінницькому педінституті, ми зустрілися, вона мене відрекомендувала своїй колезі: «Це моя студентка, яка дуже рано вийшла заміж». Такою я їй запам'яталася...

КАСПЕРІВЦІ

Історична довідка. Село Касперівці, Заліщицького р-ну, Тернопільської обл., відоме з 1469 року. Розташоване воно у місці, де річка Тупа впадає у Серет, за декілька кілометрів від Дністра.

Багато істориків вважає, що назва Касперівці походить від польського імені Каспар, Кашпар, але деякі дослідники стверджують що назва походить від курдських “kas” – яр, виярок та “pîra” – міст. Й дійсно в Касперівцях багато ярів та балок.

Історія Касперівців досить типова для сотні сіл цієї частини Поділля. До кінця XVIII століття ці землі належали Польщі. Правда в 1672 році Туреччина захопила значну частину Поділля (в тому числі й Касперівці), але в 1699 р. Ян III Собеський повертає втрачені території.

Після другого розділу Польської держави Прусією, Австрією та Росією, у 1772 році, Касперівці відходять до австрійської корони. В 1848 році, після революцій, що прокотились по всій Європі, цісар скасовує панщину. Після Першої світової та громадянських війн в Росії та Україні, Касперівці знову в складі

Польщі. В 1939-1941 роках – Радянський Союз, 1941-1944 – німецька окупація, 1944-1991 – знову СРСР...

Про важкі, в історії Касперівців, періоди нагадують декілька неоцінених пам'яток культури, зокрема горельєфне зображення святого Онуфрія на місцевому цвинтарі, церква оборонного типу св. Георгія...

Нині на території поселення діє державний геологічний заказник (площею 656 гектарів): вчені відшукали тут унікальні відслонення з рештками моховаток і голкошкірих вапняків, що зустрічаються вкрай рідко.

Після закінчення вишу ми з чоловіком потрапили на роботу в Касперівці Заліщицького району Тернопільської області. Спочатку на розподілі нам було визначено працевлаштування у школі закритого типу (у в'язниці) у м. Красний Луч Луганської області, але Божа Воля помилувала нас. Дві студентки з російського відділення не хотіли їхати на роботу в Тернопільську область, казали: «А за кого ми там у селі вийдемо заміж? Це була Віта Скорнякова і Елла Ігнат'єва. Вони помінялися з нами місцями. Велика їм дяка! Так ми поїхали у розпорядження Тернопільського відділу освіти. Моя свекруха Павліна Адамівна через свою добру знайому Надію Степанівну Большак (працювала інспектором у Заліщицькому районо) домоглася нашого призначення у Касперівці, ближче до мами чоловіка – працювала директором початкової школи у с. Дуплиська Заліщицького району. Це, вважаю, було другим проявом Божої Ласки до нашого молодого подружжя.

У Касперівцях я проживала з 1965 по 1970 рік. Це були водночас і щасливі, і не зовсім легкі роки. Щасливим був для нас 1965 рік. 14 грудня народився наш первісток Олег. Це була особлива дитина. До 2-х років знав усі букви, запам'ятовував закінчення рядків тексту до 20-ти сторінок. У п'ять років знав напам'ять безліч текстів з грецької міфології, а у неповні 6 років – столиці ста країн світу. Пам'ятний такий випадок: не хотіли його приймати у перший

клас, бо йому було ще неповних 7 років (1972 р.), тоді бабуся (мама чоловіка) взяла під паху політичну карту світу, а за руку – внука і зайшла до директора школи й запропонувала йому послухати Олега. Той на карті став показувати країни і називати столиці. Директор був захоплений і сказав: «Вважайте, що він уже учень». Ставши першокласником, Олег дивувався учительку й учнів як такий, що вільно читав і писав... Отаке-то...

Побут у Касперівцях був важким: відсутність комфортного житла (жили у фінському дерев'яному будиночку), холодні ночі взимку. Вода з криниці далеченько від житла, прання на річці та под.

Тому у мене з'явилась ідея: почати накопичувати гроші і купити у місці житло. Жити з дитиною в таких умовах безперспективно. Вибір припав на місто Івано-Франківськ. Чому? На той час там проживала тітка Ганна мого чоловіка, згодом туди переїхав з причини працевлаштування у проектний інститут мій рідний брат Володимир (1968 р.). І почалася «ера накопичення». Важкі то були часи. Чоловік часом обурювався, що ми його погано харчуємо (хворів на язву шлунка). Але з Божою Поміччю, як кажуть, ми справилися. Велику допомогу у цьому надала нам Добра Фея з-за океану, справжня благодійниця п. Теодозія Коцик. Вона надсилала нам посилки, ми спродували крам, що було наддоброю фінансовою підтримкою.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

Історична довідка. Івано-Франківськ (до 1962 року – Станіслав) – найбільший серед 14-ти міст Прикарпаття, нині добре знаний в Україні обласний центр. Місто зародилося на базі військового укріплення в період національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького проти польських поневолювачів. У

той час Станіславській фортеці відводилася і роль військової опори в закріпленні польського панування у Галичині. Поступово військова фортеця, збудована в межиріччі Бистриць, перетворюється (з проголошенням у 1662 році статусу міста) на торговий, ремісничий і культурний центр Прикарпаття.

У XIX столітті, в період австрійського панування, Станіслав був окружним і повітовим центром Галицько-Волинського королівства, а в міжвоєнний (польський) – воєводства. Під час діяльності Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) Станіслав у 1919 році впродовж 4,5 місяців був її столицею. Відразу ж після т. зв. возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР, 4 грудня 1939 року, місто було проголошено обласним центром Станіславської області, яка в 1962 році, як і місто Станіслав, була перейменована на Івано-Франківську.

За останні десятиріччя свого розвитку Івано-Франківськ перетворився на найбільший після Львова адміністративний, економічний і культурний центр західноукраїнських земель. Місто розташоване всього за 30 км від початку Карпатських гір і лежить на висоті 244 м над рівнем моря. Його площа становить близько 50 км, а населення міста за останні 25 років зросло в 2,5 рази і перевищує чверть мільйона осіб.

У 1969 р. ми купили півдому в Івано-Франківську (вул. Братів Майданських, 16). Чоловік одразу переїхав в Івано-Франківськ. І знову Божа Ласка: добрий чоловік (у минулому викладач у Дрогобицькому педінституті п. В. Їжак) допоміг йому влаштуватися на роботу лаборантом кафедри музики в Івано-Франківському педінституті імені Василя Стефаника. Значну роль тут відіграв ректор вишу п. Олександр Устенко (колишній доцент

Дрогобицького педінституту, викладач політекономії, з ним мій чоловік грав волейбол, а також він знав його як музиканта, члена інститутського естрадного оркестру). Під його добрим «омофором» чоловік Еротея попрацював до грудня 1974 року.

В Івано-Франківськ я переїхала у 1970 році. І тут сталося непередбачуване: постала проблема працевлаштування. Правду кажучи, була надія на брата Володимира. Він займав добру посаду в проектному інституті, одержав гарну 3-х кімнатну квартиру в центрі міста. Але-але... Надії не справилися... «Походи» в міськвно нічого не дали. Мовляв, вакантних місць немає, у місті (і поза) працюють випускники Івано-Франківського педінституту. І тут заговорив вперше мій внутрішній голос: треба боротися, добиватися самому, як кажуть, «місця під сонцем».

І я поїхала в Міністерство освіти у Київ. Розказала ситуацію, один з чиновників взяв у мене заяву – і пообіцяв допомогти... (До речі, вдруге я була у Міністерстві освіти у 1974 р., домагаючись посади в одному з вишів України після завершення аспірантури у дожовтневому відділі Інституту літератури імені Тараса Шевченка АН України. Чи пригадувала свій перший візит у 1970 р.? Не пам'ятаю...). Правда, згодом надійшла мені пропозиція з Івано-Франківського міськвно: місце виховательки у дитячому садку. Я відмовилася. Тоді я уже сама працевлаштувалася через відділ трудових ресурсів міської ради. Мені призначили посаду завідуючої профспілкового клубу комунальників, в якому я пропрацювала до 1971 року (до вступу в аспірантуру).

У справі з працевлаштуванням була неприємна ситуація. А саме: завміськвно, напевне, після сигналу з міністерства запропонував мені посаду секретаря (напевне, якогось відділу) міськвиконкому. У відділі кадрів мені сказали написати автобіографію. Я все чесно написала: про навчання, освіту вищу, про арешт батька. Сподівалася, що моя чесність повинна бути пріоритетною, адже йдеться про працю в державній установі. На жаль, це

спрацювало проти мене. Мені відмовили саме з причини тюремного ув'язнення батька в далекі сталінські часи (1948-1953 рр.). Але надворі був 1970-ий рік. Брежнєвські часи ще не досягли рівня застою. Рецидиви сталінської ідеології, виявляється, були ще доволі живучими, на жаль... Це був для мене попри Божу ласку, яка не раз допомагала моїй сім'ї (про що йшлося вище), відчутний удар долі... Подібне буде траплятися й надалі, але цей, перший удар я не забуду. Не написала б правду, все обійшлося. Ніхто нічого б не перевіряв. Але де мені було про це знати? Хоча з другого боку, треба подякувати цій ситуації. Хто-зна, може б я і застрягла в чиновницьких дебрях? Доля, виявляється, готувала мені іншу життєву стежку – стежку науковця і викладача вишу. Як кажуть, «немає лиха без добра...». Філософічно!!!

Працюючи директором клубу комунальників, я записалася на курси по задачі кандидатських мінімумів при аспірантурі солідного Івано-Франківського медінституту. Підказав мені цю ідею один з членів дрогобицької команди в педінституті.

Випадково на вулиці я зустрілася з моїм викладачем наукового комунізму п. Горпиничем. Він, виявляється, пам'ятав мене по Дрогобичу. «Що ви там робите у цьому клубі? – запитав він. – Складайте кандмінімуми! Зверніться до ректора, щоб взяв вас на роботу хоча б на перших порах лаборантом». Я, звичайно, подякувала і почала готуватися до нових обов'язків. За рік я склала два кандмінімуми: з наукового комунізму та іноземної (німецької) мови. Отож, першим добрим ангелом був мій інститутський викладач. Царство йому небесне! Більше з ним ми не бачилися. Посилаю йому на той світ свою запізнїлу подяку.

Другим ангелом (не відаючи про це), став мій другий інститутський викладач Михайло Кочерган. Він, як і Горпинич, опинився в Івано-Франківську під крилом ректора О. Устенка. Дізнавшись про складені мною

кандмінімуми, він порадив вступати в аспірантуру, бо для цього в мене є уже певний заділ.

Так я вирішила вступати в аспірантуру Київського держуніверситету імені Тараса Шевченка. Заввідділом аспірантури мені чесно сказала (слава Богу!), що так, є набір, але на ці місця вони візьмуть своїх випускників. На моє запитання, а де ж є така аспірантура, куди беруть чужих, тобто зі сторони, відповіла: «В системі Академії наук». В Інституті літератури, куди я одразу подалася, секретар (пані Лариса) мені роз'яснила про умови прийому (час, кількість документів тощо).

І о диво! Вступила! Я складала лише один іспит – з історії української літератури. На 2 місця претендувало 9 осіб. Двоє (я і Міщук Ростислав з Рівного) одержали по «четвірці»; інші – «задовільно». З 15 листопада 1971 року я була зарахована аспірантом денної форми навчання. Навчалася до 15 листопада 1974 року.

КИЇВ (1971-1974)

Навчання в аспірантурі Інституту літератури – це особливий етап мого життя. З одного боку, щасливий і водночас дуже тривожний, з іншого – драматичний. Все по порядку...

Моїм науковим керівником став доктор філологічних наук Іван Іванович Басс. Науковим керівником мого напарника Міщука Ростислава – доктор філологічних наук Михайло Давидович Бернштейн. Мій керівник не мав того наукового авторитету, що п. М. Бернштейн. Тому з самого початку мені щиро співчували...

Оскільки до вступу в аспірантуру в мене не було виразних наукових зацікавлень (скоріше це був відчайдушний крик утвердитися і вирватися з чужої для мене сфери праці), то тему кандидатської дисертації мені визначив шановний Іван Іванович. Це: «Современник» (1836-1966 рр.) і українська

література. До проблеми російсько-українських літературних взаємозв'язків». Чому таку? Бо сам п. Басс у своїй кандидатській дисертації досліджував тему України на сторінках російського журналу «Отечественные записки» (1818-1884). Так я пірнула разом з головою у численні томи журналу «Современник» (їх було понад 150!), заснованого О. Пушкіним, згодом редакторами його були О. Плетнєв, І. Панаєв та М. Некрасов. У 50-60-ті роки ХІХ ст. активними учасниками журналу були О. Добролюбов і М. Чернишевський. Перший рік аспірантури був присвячений ознайомленню із текстами журналів і виписками, дотичними до теми. Як я справилася із завданням, мені й досі незрозуміло. Захистила я дисертацію вчасно (1975 р.) і отримала ступінь кандидата філологічних наук. Моїми опонентами на захисті (15.11.1975 р.) були В. Лесин (Чернівці) і В. Бородін (Київ). Із словом підтримки на мою адресу виступив відомий учений-шевченкознавець, колись репресований за часів Сталіна, Євген Шабліовський. До речі, коли я вже працювала у Кам'янці-Подільському, отримала від нього вітальну листівку, з нагоди Жовтневих свят (1977 р.) із запрошенням писати під його керівництвом докторську дисертацію. Подаю її текст повністю:

«Сердечно дякую за поздоровлення! Бажаю успіхів у роботі, радості, благополуччя. Чекаю на докторську на 1979 рік. Тема: «Проблема творчих зв'язків української й російської літератур (на матеріалі 50-60-х років ХІХ ст.)»).

Ваш Євген Шабліовський

6.11.77 р., Київ

Я цю листівку зберігаю досі. Читаю і дивуюся! Чому я не зреагувала?.. Мені тоді було не до цього: сім'я, тривала розлука з сином Олегом, інші труднощі, переважно ідеологічні...

Щодо останнього. Був 1972 рік, рік маланчуківського ідеологічного тиску на національні інформаційні пріоритети. Заарештовано В. Стуса,

В. Марченка ті ін. Випадково мені до рук потрапила книга В. Заремби (із Дніпропетровська) про поета-демократа Івана Манжуру (із серії «Біографічна література»). Я написала рецензію на цю книгу, її опублікувала «Літературна Україна». «Очкасті критики» зарубали цю книгу, попало і мені від керівництва. Викликав мене сам п. Микола Шамота (директор Інституту) і питав, хто мене підбив написати цю рецензію. «Звичайно, ніхто», – відповіла я. Виявляється, закриту рецензію на книгу для видавництва написав старший науковий співробітник Інституту п. Олекса Мишанич. Але я про це не знала. Згодом це зміцнило мій авторитет в Інституті, а також дружні зв'язки з Ол. Мишаничем (на жаль, давно покійний).

Це було моє перше «зіткнення» з системою. Друге – стало справжньою драмою. На початку 1974 р. (останній рік мого навчання в аспірантурі). В Інститут нагрянула перевірка з ЦК КП України. Головою комісії був викладач Київського університету Я. Рябоштан. Поступив наказ усім аспірантам здати на перевірку свої напрацювання. Я, наївна, здала свої перші чернеткові розділи роботи. Інші аспіранти відділу (Ю. Косенко і Р. Міщук) не подали нічого (не знаю, чому вони відмовилися, на що посилалися...). Їм пощастило, а на мені відігралося. Знайшли в моєму тексті прояви «націоналізму», що проявилось в ідеалізації творчості П. Куліша (хоча я повністю скористалася концепцією літературознавця п. Ніни Крутікової, висловлену нею у 8-ми тт. «Історії української літератури»). Але такі були часи... Все це призвело до того, що моє ім'я було вписане у Постанову ЦК. Дирекція Інституту змушена була реагувати. Одним словом, учений секретар Інституту повідомив мені «по-дружньому»: «Микола Захарович тебе ніколи не введе в штат працівників Інституту». Це було, так мені здавалося, справжнім ударом. Виявляється така була тоді традиція: усіх випускників денної форми навчання залишати на посади наукових співробітників відділу. Для мене тоді маячила перспектива бути в Києві, стати справжнім науковцем... На розподілі у червні (здається!) 1974 р. директор М. Шамота

оголосив мені вердикт: самопрацевлаштування. (Правда, через рік (1975) у день засідання відділу щодо рекомендації до мого захисту, він підійшов до мене і по-людяному сказав: «Захистимося, захистимося...». Це так було, згадую, ради справедливості. Бо дуже багато поганого про нього мовилося... Він, виявляється, розумів, що я стала мимоволі жертвою маланчукізму, але посада зобов'язувала...). Плач, сльози, переживання...

Така моя реакція зворушила деяких співробітників. На другий день мене викликав заступник директора П. М. Гордієнко (його, як і М. Шамоту, теж направили з ЦК; він, казали, мав «підсиджувати» директора) і повідомив, щоб я пішла в Міністерство освіти, бо він домовився, що мене працевлаштують в одному з українських вишів. Крім В. Гордієнко, підтримку мені висловили П. Федченко, М. Гончарук, В. Шубравський, О. Мишанич, Г. Штонь та ін. Мовчав лише мій керівник («босс») І. Басс... Дивно!

Приходжу я в Міністерство (пам'ятаєте, я там була 1970 р. – знайомий інтер'єр!), прийняв мене чиновник п. І. Солдатенко (згодом у нас була тепла зустріч у Кам'янці в 1984 р., здається!). Він запропонував мені три міста: Рівне, Миколаїв і Кам'янець-Подільський. Мій чоловік родом з Поділля (Тернопільщина) порадив Кам'янець.

Добру пораду дав Микола Жулинський (на той час вчорашній аспірант став уже вченим секретарем). Він сказав: «Звичайно, Кам'янець! Там одне каміння чого варте!», маючи на увазі музику в камені – архітектуру.

Так я опинилася у Кам'янці-Подільському. Пам'ятаю час приїзду – 16 грудня 1974 р.

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ

Історична довідка. Місто Кам'янець – Подільський розташоване у центрі Волино- Подільської височини, на річці Смотрич – лівій притоці Дністра.

Десь у глибині століть губиться час зародження міста. Наприкінці першого тисячоліття нашої ери територію сучасного Кам'янця, як і все середнє Подністров'я, заселяють слов'янські племена уличів та тиверців, що входили до складу Київської Русі.

Залишки слов'янських поселень, виявлені на території фортеці та Старого міста, дають підстави стверджувати, що в XII-XIII ст. сформувалось місто Кам'янець, яке набуло значного розквіту у складі Галицько-Волинського князівства.

У середині XIII ст. Поділля було загарбане монголо-татарськими завойовниками. В 1362 р. Кам'янець увійшов до складу Великого князівства Литовського і з цього часу формується як політичний і адміністративний центр Поділля. У 1420 році місто захопили польські війська, а в 1434 році перемогою Польщі закінчилася війна між польськими і литовськими феодалами за подільські землі. З цього часу Кам'янець отримав статус королівського міста і був перетворений у досконалу і неприступну для ворогів фортецю.

Надане місту в 1374 р. Магдебурзьке право і вигідне розташування на перехресті торгівельних шляхів сприяло розвитку ремесел і торгівлі.

В XVII ст. над краєм нависла загроза турецького завоювання. В серпні 1672 р. місто на 27 років було захоплене турецькими завойовниками. За Карловецькою мирною угодою 1699 р. Туреччина була змушена повернути Польщі більшу частину Поділля з Кам'янцем. В 1793 році Правобережна Україна була приєднана до Російської держави, а в 1795 році Кам'янець став центром Подільської губернії. У 1846 році місто відвідав видатний український поет Тарас Шевченко. В 50-ті роки

XIX ст. в духовній семінарії навчалися видатні представники української літератури – Степан Руданський та Анатолій Свидницький.

Із завершенням в 1874 році будівництва Новопланівського мосту розпочався розвиток Нового міста, де були зосередженні державні та міські установи, учбові заклади.

У кінці XIX ст. у Кам'янці проживало майже 36 тисяч мешканців, а вже на початку XX ст. – 40 тисяч чоловік.

В роки боротьби за становлення української державності місто опинилось в центрі буремних подій. В 1918 році тут було відкрито Державний Український Університет, першим ректором якого став Іван Огієнко. А в червні 1919 року Кам'янець став тимчасовою столицею Української Народної республіки. В 1923 році Постановою РНК УРСР Стара фортеця була оголошена державним історико-культурним заповідником.

В перші дні липня 1941 року Кам'янець-Подільський був окупований німецько-фашистськими загарбниками. Бомбардування міста під час війни та запеклі бої в березні 1944 року за визволення міста перетворили його в руїни. В повоєнний час в Кам'янці-Подільському відбулись значні зміни: з'явилися великі промислові підприємства – цементний, кабельний, приладобудівний заводи, відкрились нові учбові заклади.

Справжньою гордістю сивочолого і вічно молодого Кам'янця були і є 177 пам'яток історії і культури, що ставить наше місто в один ряд з найвідомішими культурними центрами Європи.

У Кам'янці-Подільському я прожила 43 роки, 40 з них пропрацювала на філологічному факультеті університету, пройшовши шлях від старшого викладача кафедри історії української літератури до доцента (1980 р.), завкафедри (1984-1990 рр.), декана факультету (1988-2004 рр.), нарешті – професора кафедри (2007-2014 рр.).

Кам'янець-Подільський період мого життя можна поділити на кілька етапів:

- перші роки адаптації (1974-1980 рр.);
- посада завкафедри (1984-1990 рр.);
- період деканування (1988-2004 рр.);
- керівництво створеного за моєї ініціативою Центру огієнкознавства (2004-2014 рр.).

З огляду на суспільно-політичні події справедливим, напевно, буде поділ і на такі періоди:

- радянські часи (1974-1984 рр.);
- період перебудови (1984-1990 рр.);
- роки незалежності (1991-2014 рр.).

Але все-таки основними були такі дві «міні-епохи»: доогієнківська (1974-1990 рр.) та огієнківська (1990-2008 рр.).

З чого почати? 40 років – це ж ціла епоха...

Пам'ятаю свої перші приїзди у Кам'янець. Перший – розвідувальний (ще до повного завершення навчання в аспірантурі (осінь 1974 р.). Їхала нічним автобусом Івано-Франківськ – Кам'янець-Подільський (Івано-Франківськ був місцем моєї дислокації: там жила моя сім'я – чоловік, син Олег, свекруха, до яких я їздила упродовж 3-х років через кожні три тижні). Їхала я темної ночі (тоді ще були нічні рейси) темними, неосвітленими шляхами, особливо сільськими (воістину, як у пісні форми: «Прокинься, не спи, Україно!»). «Якась Тмутаракань», – подумалося мені, бо звикла до освітлених трас Києва та густо заселених районів Львівщини – Дрогобиччини, Самбірщини...

Мене прийняв Віктор Іванович Тищенко (виявилося, був сірим кардиналом при ректорі п. І. Іваху). Чомусь він звернувся до мене російською мовою (згодом я дізналася, що він викладав курс давньої російської літератури), чи може мій зовнішній вигляд вказував на міську жительку – я була в гарному трикотажному зеленому костюмі). З переляку я теж відповіла йому російською, до якої трохи звикла і навіть практикувала за часів аспірантства. Можу тепер собі уявити цю картину... З моєї російської вимови часто кепкував чоловік...

Але, видно, я йому сподобалася, бо сказав: «Приїжджайте скоріше (у мене ще був у запасі 1 місяць), ми Вас чекатимемо, бо не читаються поки що курси».

Другим моїм приїздом був приїзд 16 грудня 1974 року, тепер уже офіційний. Ніби з корабля на бал, я попала на засідання ради філологічного факультету, яке вів декан Лука Григорович Ништа (потім я дізналася, що студенти дали йому прізвисько “Фарбований Лис”, бо фарбував волосся, здається, хною). Обговорювали новітню методику проведення уроку. Методика літератури – це був такий дисонанс до того, чим я займалася три роки. Інститут літератури АН УРСР – Олімп літературознавства, спілкування з маститими вченими (М. Бернштейн, О. Засенко, В. Бородін, О. Мишанич, О. Засенко, М. Павлюк, Н. Калениченко, Б. Деркач, М. Яценко, В. Погребенник, М. Грицюта, В. Шубравський та ін.), занурення в глибинне дослідження своєї теми, відвідування центральних наукових бібліотек – все ніби відходило в минуле. Я відчувала себе Робінзоном на острові. Від потрясіння у мене потекли сльози... Але цього я не виказала, згодом нікому про це не казала. Говорю лише зараз. А чому не казала? Щоб не називали мене снобом. І хоча в цілому моя кар’єра в Кам’янці все-таки склалася, але інтуїтивне відчуття було пророчим (я справді, як згодом назвала п. Л. Івшина, була білою вороною, не зовсім імплантованою у кам’янецьке середовище. Чому? Про це пізніше).

Поки я оформлялася на посаді, закінчилася начитка лекцій. Студенти готувалися до зимової сесії. Мені було відведено місяць підготовки до своїх лекцій. Завкафедри п. Микола Скорський (особа досить своєрідна) виділив мені курси «Методика викладання української літератури» (інтуїція уже почала справджуватися) й «Історія української літератури першої половини ХІХ ст.».

Щодо другого курсу – проблем не було. У матеріалі я почувалася, як риба у воді. Щодо першого – зіткнулася з проблемою. Хоча я й пропрацювала п'ять років учителем української мови і літератури у Касперівській середній школі Заліщицького району, з азами методики була ніби знайома, але тут повинно бути серйозніше, бо звикла до серйозного студіювання наукових проблем, у тому числі й методичних. Місяць я вивчала бібліографію курсу, склала картотеку до основних тем та тези перших лекцій. Другий семестр, як відомо, починається у лютому. На лютий – початок березня ІІІ курс відправили на педпрактику, тому знову з'явився час на лекторську підготовку. Студенти повернулися у 20-х числах березня – і настав мій Судний день... За іронією долі, на мою першу лекцію прийшов, уже згадуваний вище, проректор В. Тищенко. Щось садистське, повірите, було в його особі. Я могла відмовитися, звісно, від його візиту, але це не для мене... Всі труднощі я звикла переносити. Не пам'ятаю, яка була тема, але я з переляку «включила» у виклад свої новітні смисли з літературознавства – лекція нарешті закінчилася... На розборі-аналізі він мені зауважив, що треба менше літературознавства, а більше методики літератури (він був правий). Але нічого, обійшлося... І надалі він любив зненацька до мене заходити. Чомусь це йому подобалося. Не знаю, чому. Може. Якась скрита симпатія? По-моєму, подібне було.

До проблем працевлаштування долучилися проблеми житлові. Перші місяці жили в студентському гуртожитку, це було дуже некомфортно (не хочу й згадувати). Згодом мені виділили кімнату у викладацькому

гуртожитку — бараку на 6 сімей зі спільною вбиральною. Стало трохи краще, але важко було без вигод. Згодом цей гуртожиток знесли (по вул. Лесі Українки зараз), викладачі одержали квартири.

Восени 1977 р. після моїх ходінь до міському партії (мені посприяв секретар В. Лесовой) я одержала 2-х кімнатну квартиру (вторинне житло) по вулиці Калініна (зараз перейменовано на честь лікаря – місцевого світила Великанова).

Настала нова «ера» кам'янецького життя. Нарешті в сина Олега, якого ми забрали у 1975 р., була своя кімната. Життя налагоджувалося: мій авторитет викладача і науковця міцнів, з'явилися кам'янецькі колеги-викладачі, покращувалося матеріальне життя.

Доволі спокійний ритм життя порушив 1979 рік. Після закінчення восьмирічки і художньої школи син Олег вступив в архітектурний клас Республіканської художньої школи (м. Київ). Навчався три роки (9, 10, 11 класи). У 1982 році після успішного завершення навчання вступив на архітектурний факультет Київського художнього інституту (закінчив у 1990 р.), бо 2 роки – 1984-1986 – зайняла служба в армії).

І тут настало ніби дежав'ю... Знову «наблизився» до мене Київ. Регулярно їздили з чоловіком в місто провідувати Олега. Тяжкі це були поїздки з провінційного Кам'янця (єдиний поїзд, згодом брак якісних продуктів і под.). Але кожного разу було приємно побувати в Києві, заходити в Інститут літератури, де ще було багато знайомих (Т. Третьяченко, Н. Левчик, Н. Овсієнко, О. Зінченко, Р. Міщук та ін.).

Згодом друга подія додала клопотів: і приємних, і тривожних. 26 листопада 1980 р. народився наш другий син Максим. З поїздками в Київ стало сутожно. Їздив переважно чоловік. 2 лютого 1981 р. померла моя мама Теодозія (с. Озими́на Самбірського району Львівської області). Максимові було лише два місяці. Я його залишила на чоловіка і поїхала на похорон (мені допоміг брат Володимир з Івано-Франківська, після поховання зразу

поїхали в Кам'янець, пізно вночі добралися до хати: Максим спокійно спав, все обійшлося...).

У декреті я була лише 72 дні (така була ситуація), зразу – до роботи. Правда, деканат пішов мені на зустріч: лекції ставили першими парами, щоб бути вільною до обіду, бо після обіду на роботу йшов чоловік (працював старшим лаборантом кафедри музики Кам'янець-Подільського педінституту).

Так тривало до «походу» Максима в перший клас (1987 р.). Ми з чоловіком виховали його самі, без няньок і дитсадка; один раз пішов туди і повернувся з нервовим стресом).

Мій авторитет поступово зростає, особливо з приходом на посаду молодого енергійного ректора Анатолія Копилова (йому було 36 років). Напевне, з його ініціативи я була висунута кандидатом у депутати у міську раду і стала ним (1980 р.). Згодом була обрана завкафедрою історії української літератури (1984 р.), а ще – секретарем вченої ради інституту.

Настала епоха перебудови часів Михайла Горбачова. Потрохи відчувалася лібералізація духовного життя. В інститут почали приїжджати відомі столичні люди, які несли дух поваги до українства, славного минулого. Пригадується приїзд відомого історика та письменниці Раїси Іванченко. На легкому прийомі, куди були запрошені тодішній декан Ольга Литвинникова і я, вона палко говорила про Михайла Драгоманова (постать тоді майже заборонена). Це було щось нове! Пам'ятаю була зустріч з В. Яворівським, П. Загребельним...

Поворотним у моєму житті став 1988 р. Оголошено було конкурс на вибори декана філологічного факультету. За ініціативи ректора було висунуто мою кандидатуру проти діючого декана п. О. Литвинникової. У запеклій боротьбі перемогла я, чим викликала притаєну ненависть російських сил (тобто кафедри російського циклу). У приватній розмові ректор мені сказав, що куратор з КДБ (пріснопам'ятний В. Алексійчук) заявив, що на

факультеті переміг націоналізм. Отакої!!! Так до мене міцно прикріпився цей ярлик. Правда, ще до того подібне заявив мені один з директорів Кам'янця лише тому, що на сесії міської ради я виступала українською мовою.

Отаким був Кам'янець на початку 80-х рр. XX ст. Мало чим він змінився і в наступні десятиріччя (період червоного кордону з 1939 р. давався взнаки, до того додалися жорстка боротьба на Поділлі з «петлюрівщиною» у 20-ті рр., голодомори 30-х і 1946-1947 рр. та ін.). Пригадується у цьому контексті «напад» на мене напівп'яного секретаря парткому факультету Б. Хричикова на якихось зборах. Це був, здається, 1978 рік (не пам'ятаю точно). Він заявив, що я на політінформації говорю студентам якісь неправильні речі. Правда, тоді за мене заступився мій завкафедри М. Скорський. Він обірвав це «п'ятякання», але багатьох це вразило. Мій колега Семен Абрамович сказав: «Це що повертається 1937-ий рік?». Піддавало «жару» до іскри націоналізму щорічне, починаючи з 1976 року, проведення мною Шевченківських вечорів, які ставали справжнім святом українського духу. У цьому мені багато допомагав мій чоловік разом з кафедрами-музикантами. Ці вечори досі є традиційними на факультеті, але всі сумують за моїми (проводила до 2014 р.).

До авторитету «націоналістки» додавалися мої виступи на міських святкуваннях: до Дня Злуки (1991), вечорі пам'яті Симона Петлюри (травень 1993). Щодо останнього дивною для мене була реакція бухгалтера університету п. Фіри (єврейки за національністю): «Як можна говорити про єврейського погромщика?». Отака була ситуація... Подібне можна чути і зараз.

Все це якось пройшло повз мене... Тепер я розумію, що за мною було стеження. Не знаю, чи це був жарт, але ректор якось мені сказав: «Ми слухали ваші лекції по таємному запису». Думаю, що це був жарт.

Скоро підозри «врагів» почали справджуватися...

Настав 1989 рік – рік проведення Установчих зборів Руху. Утворювалася міська організація руху. До мене звернулися активісти, щоб я стала одним із ініціаторів засновників руху у місті. Я дала згоду і увійшла в десятку засновників.

У 1989 р. до 175-річчя від дня народження на базі філологічного факультету під моїм керівництвом було проведено республіканську конференцію «Тарас Шевченко і Поділля». З'їхалося чимало людей з багатьох провідних вишів. Для мене став пам'ятним приїзд мого викладача, а згодом декана по Дрогобичу Теофіла Комаринця. Зустріч була радісною... Другого дня ми мандрували вечірнім Кам'янцем, говорили про те, про се...

Почула багато цікавого, зокрема про його «стички» з комуністично налаштованими обскурантами, зокрема А. Халімончуком... Основним у нашому спілкуванні було те, що він журих мене словами: «А чому у Вас ще не організоване Товариство української мови?». Правда, після його від'їзду я почала організаційну роботу. Підготовку взяв на себе ректор (здогадується чому?). Це привело до того, що головою осередку був обраний викладач російської літератури О. Кеба, згодом – завкафедрою української мови П. Ткачук. У 1993 р. очолила Товариство я, переоформивши його у Всеукраїнське Товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка (керувала до 2014 р.).

1989 рік – рік проведення Установчого З'їзду Руху, делегатом якого був наш викладач Віктор Притуляк. Дух свободи витав у повітрі... Як писав О. Завальнюк, згодом ректор вишу (2002-2012 рр.), «з часу її (Є. І. Сохацької – ред.) керівництва факультет стає одним із центрів національної освіти та виховання» (О. М. Завальнюк. Подільські науковці й освітяни: Звершення в ім'я незалежної України. – Кам.-Под.: «Аксіома», 2016. – С. 376). Я і справді сприяла виконанню студентських ініціатив: вимозі створенню в місті над Смотричем пам'ятника Т. Г. Шевченкові (відвідав місто у 1846 р. – за рік до свого заслання), проведенню свят різдвяних вертепів, організації колядувань

тощо. Студенти факультету брали участь у демонстрації на підтримку голодуючих київських студентів 1990 р., в акції голодування з вимогою демонтування пам'ятника В. Леніну на центральній площі міста.

22 жовтня 1990 р. на факультеті вперше (з моєї ініціативи) було проведено вечір, присвячений дню відкриття Кам'янець-Подільського державного університету, де вперше прозвучало слово про Івана Огієнка – фундатора, організатора та його першого ректора (1918-1920 рр.).

Кажуть, що резонансним був мій виступ у листопаді 1990 р. на обласній науково-практичній конференції обласного Товариства української мови «Духовні надбання українського народу» «Іван Огієнко – перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету» (текст, правда, обласна газета «Корчагінець» надрукувала аж у 1992 р. (8 лютого), зате другого дня мій виступ транслювало обласне радіо).

Так у моє життя увійшов Іван Іванович Огієнко (1882-1972 рр.) – один з батьків українського Ренесансу, видатний освітянин, міністр освіти в Уряді УНР (1919 р.), згодом відомий церковний дія (Митрополит Іларіон у Канаді – 1947-1972 рр.), перекладач Біблії (1962), відомий мовознавець, літератор та ін.

А почалося все випадково. Голова Подільського братства восени 1990 р. дав мені на ніч прочитати взяту ним невідомим чином книгу «Записки Кам'янець-Подільського ІНО – Інституту народної освіти» (це правонаступник Кам'янець-Подільського державного українського університету). У ній була стаття про першого ректора Івана Огієнка. За ніч я зробила виписки (ксерокса тоді ще не було!), які використала потім у тексті мого виступу на Хмельницькій конференції.

Наближався 1992 рік – рік 110-річчя від дня народження Івана Огієнка. Рада філологічного факультету, очолювана мною, ухвалила рішення про звернення до ректорату з пропозицією розпочати клопотання перед урядовими інстанціями щодо зміни статусу вишу – перетворення його в

університет з присвоєнням імені Івана Огієнка (протокол № 2 від 28 листопада 1990 р.). Рішення стало відомим в журналістських колах. Кореспонденти обласної молодіжної газети (одна з них Тетяна Колісниченко – згодом відома журналістка і телеведуча) «Корчагінець» вмістили статтю «Кам'янецька альма-матер» (23 грудня 1990 р.).

Однак ця ідея викликала супротив адміністрації вишу. У грудні 1990 р. було проведено раду вишу із засудженням і цієї ініціативи, і ініціативи проведення наукової Республіканської конференції, присвяченій І. Огієнку. Дивними були твердження маститих викладачів. Декан історичного факультету Лев Баженов заявив: «Якщо надати вишу ім'я І. Огієнка (тоді виш носив ім'я В. Затонського, більшовика сталінських часів, до речі, репресованого у 1937 р.), тоді і Київський університет треба назвати іменем М. Максимовича». Я відповіла: «І було б справедливо, бо ім'я М. Максимовича, видатного ученого-мовознавця, етнографа, друга Т. Шевченка достойне цього. Він справді був першим ректором Київського університету (1834 р.), а ім'я Шевченка і так увічне у цілому ряді назв в Україні». Л. Баженову вторили Ю. Тарасов (старий комуніст), І. Гнатенко, А. Копилов (ректор). Ганебним резюме цієї акції була стаття доцента А. Сурового «Недописаний портрет: Хто він Іван Огієнко?» (вузівська багатотиражка «Радянський студент». – 1991. – 7 березня). У ній йшлося про «суперечливість» позиції І. Огієнка, свідченням чого є, мовляв, те, що церковний діяч (з 1940 р. – архієпископ Холмський, а згодом і Митрополит) співпрацював з німецькою адміністрацією, тобто з «фашизмом» (там же). Всі факти подавалися без посилань на джерела, без зазначення місця черпання інформації (ясно, що з матеріалів органів КДБ). Останнє було справжнім. У бесіді в кабінеті зі мною ректор А. Копилов, ніби співчуваючи мені, напівтаємно повідомляв, що, на жаль, нічого не вийде з конференцією, бо в КДБ є секретні матеріали проти І. Огієнка... Цей фейк він продовжував

твердити упродовж 1990-2002 рр. (поки був ректором...). Видно, на короткому поводку він був в КДБ...

Шабаш «відьом» не усовістила і телеграма М. Жулинського (голови Асоціації українознавців, директора Інституту літератури ім. Т. Шевченка), надіслана з метою проведення названої конференції. У ній зазначалося: *«Складний життєвий шлях І. Огієнка – вченого, політичного, громадського, церковного діяча – заслуговує на всебічне і об'єктивне наукове вивчення. Сподіваюсь, що Ваша конференція – перший відповідальний крок на шляху ліквідації білих плям в історичному минулому України»*(газ. «Кам'янець-Подільський вісник. – 1991. – 19 січня).

Вікопомний грудневий референдум 1991 року все змінив. Колишні «опозиціонери» стали зразу ж пропагандистами Огієнкової спадщини (якщо щиро, то хвалити Бога).

16-17 квітня 1992 р. було проведено наукову конференцію «Духовна і науково-педагогічна діяльність І. Огієнка в контексті українського національного відродження». У рекомендаціях конференції акцентувалося на зміні статусу вишу (перетворення в університет) і присвоєння йому імені Івана Огієнка.

У 1997 р. знову було проведено таку ж конференцію. З тими ж рекомендаціями.

У 1993 р. було створено Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка, головою якого стала я (реєстраційний номер у Мін'юсті № 476 від 15 липня 1993 р.). З того часу відправлялася маса звернень у різні урядові інстанції з постійними вимогами про зміну статусу вишу і присвоєння йому імені Івана Огієнка (вся ця «боротьба» за університет й ім'я І. Огієнка відбита в матеріалах, які я передала у фонд міського архіву Кам'янця-Подільського). Потроху крига скресла: у 1997 році Постановою Кабінету міністрів від 28 червня Кам'янець-Подільський педінститут було перетворено в педагогічний університет. Але без імені Івана Огієнка... Був великий жаль... І презентація пройшла без

мене (мені не вистачило місця за столом; святкувала з колегами вдома!). Справа з іменем Огієнка гальмувалася через ректора А. Копилова, він не ставив це питання на вченій раді. Ситуація змінилася, коли ректором став молодий, енергійний, національно налаштований історик Олександр Завальнюк (2002 р.).

У 2003 р. після відповідного звернення вченої ради вишу з ініціативи Товариства Івана Огієнка (було таке моє звернення до ради) та підтримки Міністерства освіти і науки України Кабмін надав університету статус класичного (як це було за часів І. Огієнка).

У 2007 р. вчена рада вишу нарешті вирішила порушити питання про надання навчальному закладу статусу національного, оскільки у роки Української революції (1917-1921) він був важливим осередком і рушієм національного відродження.

До дня Соборності України 2008 р. указом В. Ющенка університет отримав цей статус. 20-го серпня того ж року після одностайної підтримки Хмельницької обласної державної адміністрації та Міністерства освіти і науки України (міністр Іван Вакарчук) з'явилася постанова Кабінету міністрів України (прем'єр Ю. Тимошенко) про присвоєння Кам'янець-Подільському університету імені Івана Огієнка.

Моїй радості не було меж... Як зазначив О. Завальнюк, «справа, за яку боролася Є. І. Сохацька, перемогла за демократичної української влади» (Цит. пр. – С. 377).

Ради справедливості треба відзначити немалу роль у звершенні цієї 17-річної історії відіграла Катерина Ющенко (Детальніше про це: Є. І. Сохацька. Торжество справедливості: історія назви. – Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Наук. збірник. Серія історична та філологічна. – Вип. V. – Кам.-Под.: Кам.-Под. нац. ун-т., 2008. – 416 с. – С.5-14).

22 жовтня 2008 року відбулося святкування 90-річчя університету уже з іменем Івана Огієнка. Вітальні телеграми надіслали Президент Віктор

Ющенко і Прем'єр-міністр Юлія Тимошенко (Цит. вище праця. – Вип. VI. – С. 4-5). З вітальної адреси Юлії Тимошенко: *«Вірю, що Ви обов'язково зміцните потужний науково-педагогічний потенціал, збережете добрі традиції, що склалися у Вашому чудовому навчальному закладі, примножите їх для майбутніх поколінь»* (с. 5). Приємно відчувати, що і твоя часточка є у цій добрій справі.

На святковому вечорі виступали гості – представники владних і освітніх структур. Пам'ятними для мене є слова із виступу Ніли Йосипівни Волошиної (визначного освітнього діяча, заввідділом Інституту педагогіки НАН України, колишньої студентки Кам'янець-Подільського педінституту): *«Низько кланяюся Євгенії Сохацькій, яка впродовж майже двох десятиліть боролася за ім'я Івана Огієнка, зверталася в різні інстанції... Спасибі їй!»*. Чути таке – це багато чого коштує!!! Справедливість є!!!

До моїх домагань за ім'я і справу Огієнка щиро долучився новий ректор Олександр Завальнюк. За його підтримки та моєї ініціативи було створено Центр огієнкознавства (2004 р.) (Див. детальніше про це: Прокопчук П. С. Перші кроки Центру огієнкознавства / В. С. Прокопчук. – Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Наук. збірник. Серія історична та філологічна. – Вип. II. – Кам.-Под.: Кам.-Под. нац. ун-т., 2005. – С.228-234). Дітищем Центру був випуск наукових збірників «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта». За мого керівництва і редагування вийшло 10 випусків (2003-2013 рр.).

Крім організаційної роботи, створювала свою Огієнкіану. До 2014 р. вона налічувала понад 140 статей. Частина з них увійшла в книгу *«Молюся за весь Рідний Край...»*: Штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності» (2007 р.).

З 2010 почала читати спецкурс «Іван Огієнко і Кам'янець-Подільський університет» за особисто складеною «Навчальною і робочою навчальною програмою» (рекомендовано до друку вченою радою університету – протокол № 7 від 31.08.2010 р.).

Помітним здобутком моєї Огієнкіани була підготовка і видання бібліографічного покажчика «Тобі, Україно, віддав я всі сили». – Вип. I (2008 р.), присвячений 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету (1918-2008 рр.).

Резюмуючи, можна сказати, що в історію Кам'янець-Подільського університету і освітнього простору увійшла і залишаюся, передусім як літературознавець: є авторкою до 200 праць з проблем історії української літератури, української критики XIX ст., російсько-українських літературних взаємозв'язків XIX ст., шевченкознавства та огієнкознавства (Див. детальніше : Сохацька Євгенія Іванівна. До 35-річчя науково-педагогічної діяльності. Бібліографічний покажчик [Серія: Постаті в освіті і науці]. – Вип. 9. [Укладачі В. М. Пархоменко, О. В. Веселовська]. – Вст. ст.: В. С. Прокопчук. У творчому неспокої. – Кам.-Под. – 2009. – 28 с.). Кращі статті ввійшли до збірника «На варті українства. Статті з літературознавчого та культурологічного доробку. До 30-річчя науково-педагогічної діяльності» (Кам.-Под., 2004. – 379 с.). Другий випуск не зібралася видати. Непланований вихід на пенсію у 2014 р. (з «доброї волі» нового ректора С. Копилова) цьому перешкодив. В історії університету «вписалася» і як педагог (40-років викладацької роботи). Для студентів видала посібник «Історія української літературної критики XIX ст. Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів» (Кам.-Под., 2012. – 255 с.). Робота над цим посібником була мені в радість. Це ж моя спеціалізація... Складаючи його, мала перед собою постать мого покровителя по Інституту літератури Павла Федченка, який був провідним спеціалістом у цій галузі. На нього я й спиралася у цій праці... Була в кам'янецький період і громадським діячем: очолювала кам'янець-подільську «Просвіту» (1993-2013 рр.), чотири рази обиралася депутатом міської ради (1980, 1982, 1985 і 2006 р.).

Не можу оминати хоча б контурно моєї причетності до політичного життя України. У всіх публікаціях про мене цю сторінку мого життя сором'язливо оминають, але для повноти картини повинна про це сказати.

1 грудня 1993 р. до мене в деканат з'явилися «емісари» з Хмельницької політичної організації Конгресу українських націоналістів (голова і засновниця Слава Стецько (1992 р.). Чи був випадковим їхній приїзд? Напевне, що ні... До 1993-го року я уже «засвітилася» як виразно національна особистість: прихильна до Руху, до створеної в Кам'янці греко-католицької Церкви (ввійшла в десятку ініціаторів-підписантів), до студентських рухів антикомуністичного характеру, до відновлення історичної справедливості щодо замовчуваних імен (І. Огієнка, С. Петлюри та ін. ...).

Цими емісарами були Василь Керзюк (з ним підтримувала зв'язки тривалий час) і В. Сіренко (захистивши докторську, він «зник» у Києві...). Вони, по суті, «вирвали» у мене заяву про вступ у КУН (Конгрес Українських Націоналістів). Але насправді інакше й не могло бути. З народженням у мене було «клеймо» націоналістки, тобто розуміння своєї ідентичності. Формування світоглядних позицій припало на післявоєнний час, зокрема на час репресій проти патріотично налаштованих громадян. Мою двоюрідну тітку Тетяну Орищак засудили на 25 років, надали статус політично небезпечної, бо її рідний брат Іван (*Орищак Іван Федорович – псевдо "Карпо"; 1912 р.н., с. Велика Озимина, Дублянський (нині –Самбірський) р/н. Контррозвідник, заступник командира боївки СБ ОУН/УПА Шугая. Опергрупу РВ МВД і 91 СП ВВ МВД навів на нього «істочник» "Татарський". 31 грудня 1946 року в бою в селі Лужок Долішній Дублянського р-ну Дрогобицької області загинув з побратимами. - прим.редактора*) був у націоналістичному підпіллі – під псевдо “Карпо” очолював Службу безпеки Дублянського району (Самбірщина) (Див. детальніше: Богдан Виханський. Дублянська околиця Самбірщини. –

Дрогобич: Коло, 2005. – С. 302). Знала я, що рідний брат батька Стах (Євстахій Товстяк) на псевдо “Нечай” теж був членом УПА, загинув чи то в 1946, чи то 1947 р. *(24 листопада 1946 року загинув в селі Унятичі від рук сталінських посіпак — прим.редактора)* Голос крові давався взнаки... Я не відмовила «емісарам», бо немала морального права... Це було поворотним пунктом мого відносно спокійного життя у Кам’янці... Почалися нагінки на мене, що проявилось у 1994 р. під час виборів до Верховної Ради, куди я кандидувала. Мене обливали брудом, зводили наклепи, надсилали анонімки, що й призвело до підлої провокації у червні 1995 р. Потім я дізналася, що подібних нагінок зазнали члени КУН в інших вишах, зокрема у Чернігові. До цих провокацій, як мені підказували, був причетний мій «друг-колега» по кафедрі параноїк К-ев. Бог йому суддя!

Напевне, саме з цієї причини якимось моє ім’я робило погану «послугу» Іванові Огієнкові (хоч і мертвому!).

Проведення другої Огієнківської конференції у Кам’янці супроводжувалося шаленим спротивом прокомуністичних сил проти Івана Огієнка як особистості, який нібито займав сумнівну позицію в роки Другої світової війни, зокрема холмського періоду (1940-1944 р.). Це було проявом міфів ідеологічного прорадянського спадку. Все життя Іван Огієнко, як тепер твердо відомо, був одержимий ідеєю самостійної України, її державності (див. детал. книгу М. Тимошика «Запізніле вороття». – К., 2017. – С. 363-368). Другий «спалах ненависті» до І. Огієнка з боку комуністів виник у зв’язку з появою розпорядження президента України: Міністерству освіти (М. Згуровський) внести пропозиції щодо присвоєння імені Івана Огієнка Кам’янець-Подільському та імені Олесь Гончар Дніпропетровському університетам (газ. «Літературна Україна». – 26 березня 1998 р.). У відповідь знову заяви «представників лівих сил» м. Кам’янця-Подільського (газ. «Фортеця». – м. Кам.-Под. – 29 травня). Подібне опублікували газети «Комуніст» (1999. – №3) і «Комуніст Поділля» (1997. – №9). Статті в

«Комуністах» були підписані іменем В. Зарічний (чи не був цей «факт» витвором хворої уяви параноїка К.? Вірогідно, що так!). Горіти йому в пеклі!

На захист доброго імені Огієнка (і опосередковано мене!) піднялася преса. У «Подільських вістях» (м. Хмельницький) зі статтею «Іван Огієнко... Працю довершить наступне покоління?» виступила Тетяна Слободянюк.

Всі ці «атаки» комуністів змусили мене звернутися до Служби безпеки України. У 1998 р. було одержано лист-відповідь на моє ім'я від заступника голови Служби безпеки України В. Пристайка (це батько сучасного міністра закордонних справ України Вадима Пристайка): *«Шановна Євгеніє Іванівно! Ваша заява щодо розслідування обставин життя та діяльності І. І. Огієнка у роки Другої світової війни Службою безпеки України уважно розглянута.*

Повідомляємо, що пошук таких документів проводився нами вже неодноразово [...] В результаті встановлено, що ні в Державному архіві Служби безпеки України, ні в УСБУ у Хмельницькій області та в архівних підрозділах інших областей України, а також у Центральному архіві Федеральної Служби безпеки Росії будь-яких документальних матеріалів про І. І. Огієнка немає (вид. моє. – Є. С.).

У зв'язку з цим проводити розслідування діяльності І. І. Огієнка у роки Другої світової війни, відповідно до норм чинного законодавства (ст. 4, 94 КПК України), у Службі безпеки України підстав немає» (особистий архів).

У січні 1999 р. хмельницька журналістка, моя щира приятелька, уже згадувана Тетяна Слободянюк у статті «Навіщо сенсації, коли так потрясають будні?» (газ. «Подільські вісті». – 1 січня) так прокоментувала авторитетний і остаточний висновок СБУ у так званій «справі Огієнка»: «Цей лист – важлива перемога українства у жорстокій ідеологічній війні старого з новим, тоталітарного з національним». Таки є Божа справедливість. І дуже хочеться, щоб ми усі не забували про неї у будь-яку пору життя, незважаючи на лихоліття та зневіру. На добре діло Бог допоможе – і тому творімо добро, щоб життя достойним ставало». Вічна й добра пам'ять В. Пристайку!

Здавалося б, крапка поставлена, але пройшло ще довгих 9 років, поки ім'я І. Огієнка навічно утвердилося в назві вишу. Зараз фасад університету прикрашає меморіальна дошка, з барельєфом І. Огієнка, відкрита 17 вересня 2003 р. (у рік святкування 85-річчя Кам'янець-Подільського університету). Вулиця Московська перейменована на вулицю І. Огієнка, на якій і розміщений університет (вул. І. Огієнка, 61).

Слава Богу, що всі ці митарства щодо І. Огієнка – в минулому. Хай щезають тіні з його імені, він – символ української державності та соборності!

Моя праця, правда, була достойно оцінена:

- 1997 р. – відмінник освіти України;
- 1998 р. – лауреат Всеукраїнської науково-мистецької премії імені Івана Огієнка; премія присуджена за велику роль у поверненні в Україну імені Івана Огієнка, його наукового доробку та особистий внесок у створення наукової Огієнкіани;
- 2001 р. – до 10-ої річниці незалежності України нагороджена найвищою Кам'янець-Подільською міською відзнакою-медаллю «Честь і шана»;
- 2003 р. – за сумлінну працю та значний особистий внесок у розвиток і зміцнення Української Держави відзначена Подякою Президента України (до 85-річчя університету!);
- А ще лауреат обласної премії Якова Гальчевського (яку мені не вручили!).

22 жовтня 2018 р. на державному рівні відзначалося 100-річчя університету під девізом «100 років успіху» (чи не занадто). Попри запрошення – я не поїхала на святкування. Надто легко адміністрація від мене відмовилася...

Телефонував мені сучасний завкафедрою (Олег Рарицький, мій колишній студент), що мене згадували добрим словом. І за це спасибі!!!

У листопаді 2017 року ми з чоловіком переїхали на постійне проживання у м. Вишневе (Києво-Святошинський район Київської області), щоб бути ближче до синів (Максима і Олега) та внуків (Софії, Михайлини, Марії та Ярослава), правнука Леона, невісток Тетяни, Лени, Маші, сватів Олени Павлівни, Миколи Івановича, Нани та Костянтина Коробецьких.

Але з Кам'янцем-Подільським зв'язків не пориваємо (все-таки 40 років!). На літо приїжджаємо туди, пораємося на дачі. Зустрічаємося із знайомими, відвідую рідну племінницю Наталку (по брату Богдану, упокоївся 3 червня 2018 р. у віці 70 років! Царство йому небесне!).

Якоїсь участі в громадському житті Вишневого не беру. Тут навіть немає греко-католицької парафії.

Далі буде...

11.09.2019 р.

м. Вишневе

ДОДАТОК 1.

**Інші, не згадувані в тексті географічні назви,
дотичні до мого життя**

с. Озими́на Мала – село-близнюк рідного мого села Озими́на Велика. Тут проживала моя рідна тітка (по матері) Юлія Лівчак. У неї було два сини – Дмитро і Зеновій. Чомусь тісного родичання з ними не було. У важкі роки поневірян по чужих хатах (40-50-ті рр. ХХ ст.), спричинені арештом батька (1948 р.) і конфіскацією майна, ніякої допомоги нам від неї не було. Може, і їй було важко... Хто-зна! Казали, що в неї було «тяжке» життя з чоловіком, згодом сини стали п'яницями і відійшли в засвіти. Вічна їм пам'ять.

с. Велика Олександрівка (Снігурівський район Миколаївська область). Там ми проживали з березня по осінь 1953 рр. у зв'язку з політичним переслідуванням. Мама з дітьми (крім старшого брата Михайла, який служив в Армії) завербувалися на виїзд на Схід як переселенці для підтримки народного господарства. Виявляється, частина села – це колишня німецька колонія, яка стала пустою після війни (напевне, німці були репресовані!), тому необхідне було поповнення населення. І це зробили за рахунок вербовки жителів Західної України. З них було сформовано цілий товарний ешелон. Диковинка: один вагон був завантажений деревом із розібраної хати. Це була родина переселенців із Польщі (таке було у 1944-1951 рр.), вони жили в хаті репресованого. 1953 р. – смерть Сталіна, появилася надія на реабілітацію. Щоб не повертати займаного житла, вони його розібрали, завербувалися – і вивезли...

Отака людська порядність!!! Зуб за зуб – чи що? Хто їм винен у їхніх поневіряннях? Звичайно, не той репресований, в хаті якого вони жили, а сталінсько-комуністична політика перерозподілу Європи. Лемків, бойків, холмчаків виселяли з рідних питомих земель, які відійшли до Польщі.

м. Борислав – місто неподалік Дрогобича. Сумний спогад: з мамою забирали з моргу трагічно загиблого брата Михайла (жовтень 1960 р.).

м. Самбір – місто, що стало нашим районним центром наприкінці 50-х рр. ХХ ст. Туди ми їздили на базар, зі школи – на районні олімпіади, огляди художньої самодіяльності. Чомусь Дрогобич нам був ріднішим. Хоча відстань і до Дрогобича, і до Самбора – однакова (15-16 км).

с. Городище – село, що сусідить з рідною Озиминою. Там живе моя рідна сестра Павліна (Лінка) з 60-х рр. ХХ ст. Вийшла заміж за городищанина Левка Білинського. Був у неї син Михайло (помер у січні 2013 р.).

с. Дуплиська – це село Заліщицького району Тернопільської області, де працювала моя свекруха Сохацька Павліна Адамівна. Вона була директоркою місцевої початкової школи. У 1966 р. переїхала до нас у село Касперівці того ж району, щоб допомагати нам ростити сина Олега (нар. 14 грудня 1965 р.). Вперше я туди приїхала у червні 1963 р. після весілля (09.06.1963 р.) на літні канікули (була студенткою ІІІ курсу).

с. Дзвиняч – це мала батьківщина мого чоловіка. Тут народилися його батьки й діди. Село сусідить із с. Дуплиська (назва від річки Дупа). Літом 1963 р. чоловік організував хорову групу із дітей Дуплиської школи і ми «гастролювали» у Дзвиняцькому клубі. Мені була відведена роль «диригента» хору. Сміховина! А згадати приємно!

м. Татарбунари Одеської області. Тут з чоловіком-студентом побували у вересні 1963 р. За часів М. Хрущова пріоритетним був лозунг (чи девіз) про зв'язок освіти з життям, виробничою діяльністю. У школах запроваджувалася система виробничого навчання (учні «здобували» професії слюсаря, шофера, майстра швейної справи, кулінара тощо; практикувалися екскурсії на тваринні ферми, в МТС та ін. Так, студентів стаціонару посилали на річну практику. Нас з чоловіком розподілили в Одеську область Татарбунарський район. Заходимо до заврайвно (це була жінка не першої молодості; ми її застали в кабінеті за трапезою – їла раки і запивала пивом; уявляєте?!), а вона

нам повідомляє, що направляє нас у болгарські школи (тобто в школи нацменшин – болгар) викладати українську літературу російською мовою. До того ж ми мали працювати в різних селах. Жах! Нашим керівником був доцент, викладач російської літератури Євген Чернецький. Він проживав в Одесі, а працював в Дрогобичі. Було й таке... Я – в плач... Як це? Російською мовою і українську літературу читати! Правду кажучи, російською мовою я володіла лише теоретично, а не практично. Євген Миколайович прийшов нам на зустріч: домігся відкріплення (з великими труднощами!) в Одеському облвно – і ми поїхали додому – спочатку в Дрогобич, потім – в с. Озими́на.

Враження від поїздки було несподівано вражаючим. Татарбунарщина восени була висохлим від спеки краєм, без зеленої трави і буяння квітів. Західна Україна (Дрогобиччина) зустріла соковитою зеленню дерев, вологим кліматом. Воістину, як у Шевченка:

Вихожу, дивлюся,
І згадую Україну,
І згадать боюся.
І там степи, і тут степи,
Та тут не такії,
Руді-руді, аж червоні,
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами.

(«А. Козачковському», 1847 р.)

Після Озимини ми поїхали на Тернопільщину до мами чоловіка. Через свою приятельку інспектора райвно Надію Степанівну Большак вона домоглася для нас направлення у Кривченську СШ Борщівського району Тернопільської області (це те Кривче, де є знамениті печери!). Це був рік справжніх випробувань не професійних (у школі з викладанням, з учнями

було все добре: проведений за нашої організації Шевченківський вечір 1964 р. був справжнім фурором і для школи, і для села; ця практика згодом була успішно продовжена в кам'янецький – вузівський – період моєї діяльності!), а побутово-матеріальних. Поселили нас у кімнаті біля стайні (добре, що окремо, а не в кімнаті поряд з хазяїнами). Доводилося вчитися розпалювати плиту розсипним вугіллям, а не брикетом (вдома на Львівщині ми топили дровами; хоча мама не допускала мене до такої роботи!). 1963-64 роки – це період справжньої нестачі продуктів: погано було з хлібом (тому свекруха раз на тиждень передавала нам буханці прекрасного білого хліба, випеченого нею самою! Це було якраз доцільним, бо в чоловіка починалася хвороба шлунку – язва!), тому наша кулінарія була скупкою... Що казати, просто бідували.

Пам'ятаю прикрий випадок. Ми купили у когось курку і треба було її зарізати. Чоловік, виявляється, боїться крові, тому навідріз відмовився. Довелося все робити мені. Це було дуже неприємно і бридко (ніж був тупим, тому з моєї вини курка страждала..., а я почувалася садисткою!). Я потім не раз дорікала чоловікові, що він з мене знущався.

Річна практика після III-го курсу зарахувалася нам як IV курс. У вересні 1964 р. ми повернулися в Дрогобич уже на V курс. Навчання завершили у червні 1965. Дипломи одержали чомусь лише через рік (знову якісь хитромудрі реформи, щоб змусити відпрацювати рік після вишу). Вище я описала історію нашого призначення на роботу (помінялися місцями з двома студентками-випускниками російського відділення). Перший рік нашої роботи пройшов у Касперівській середній школі Заліщицького району Тернопільської області.

с. Касперівці (1965-1970 рр.) – село на березі р. Серет, що впадає в Дністер. Викладала у старших класах українську літературу. Перевірки з райвно проходила успішно. Касперівці – це помідоровий край. Село було багате, бо всі вирощували помідори. Ми теж навчилися садити помідори, що

було для нас доброю матеріальною допомогою. Побутові умови теж були не з кращих (жили у дерев'яному фінському будиночку, не добре утепленому – зимою було холодно; бували проблеми з топливом!). Але Касперівці були щасливі: тут 14 грудня 1965 р. народився наш первісток – син Олег. Це скрашувало наше життя...

Саме народження сина спонукало нас думати про зміну умов проживання, а це могло бути лише власне житло. Виникла ідея купівлі житла в Івано-Франківську (там жив мій брат і рідна сестра свекрухи). Запалившись ідеєю покупки, ми почали процес накопичення фінансів (це було дуже важко!), але ми справилися. У 1970 р. купили половину будинку в Івано-Франківську (вул. Братів Майданських, 16/1). Туди спочатку переїхав чоловік (влаштувався на роботу ст. лаборантом кафедри музики; протекцію йому зробив колишній дрогобицький викладач В. О. Їжак; дав добро і Івано-Франківський ректор (теж із дрогобичан!) О. Устенко; виявляється у чоловіка і О. Устенка однаковий день народження (17 жовтня), тому колеги по кафедрі дивувалися, коли від ректора щорічно надходило вітання чоловікові). Чоловік сам проживав в Івано-Франківську цілий рік (1970-1971). Ми з свекрухою переїхали в місто у 1971.

м. Івано-Франківськ (1970-1971; 1974- 1994 р. (рік смерті свекрухи)). Вище я описала свій побут в Івано-Франківську... Восени 1971 р. я поступила в аспірантуру відділу дожовтневої літератури Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України. Упродовж 1971-1974 рр. періодично приїжджала в Івано-Франківськ (літала переважно, мала пільги на поїзд –50%). Два місяці літніх канікул проводила з сином і сім'єю. Після закінчення аспірантури була направлена на роботу старшим викладачем кафедри української літератури Кам'янець-Подільського педагогічного інституту В. Затонського (1974-2014 рр.).

м. Київ (1971-1974 рр.) – аспірантура (Див. вище).

м. Кам'янець-Подільський (1974-2017 рр.). Живучи й працюючи в Кам'янці, відвідала ряд міст:

1) з приводу наукових конференцій (*Харків, Херсон, Вінниця, Полтава, Черкаси, Тернопіль, Рівне, Суми, Ніжин, Кропивницький, Дрогобич, Львів, Луцьк, Житомир, Хмельницький* – більше не згадаю...);

2) у 1991 року у серпні (з 19 по 26 число) перебувала у м. *Рочестері* на запрошення друзів сім'ї, зокрема свекрухи, – сім'ї Мандзюків – Нізи і Василя; це наші благодійники, зокрема мама Нізи – п. Теодозія Коцик, яка допомагала матеріально спочатку свекрусі, а потім і усій нашій сім'ї. Мій приїзд співпав з путчем у Москві (19 серпня!), тому довелося трохи понервувати. Ніза в той час на запрошення Руху перебувала в Києві на викладах англійської мови, а я – в неї вдома в Рочестері. По телефону вона мене повідомила, що президент Рейган пообіцяв всім залишитися в США, щоб не повертатися в СРСР. Звичайно, мене зовсім не тішила перспектива залишитися в США. Зараз молодь прагне якнайшвидше виїхати, а тоді було, як на мене, не так. Виїжджали лише дисиденти (їх зазвичай примушували виїжджати, щоб не каламутили спокій!). Правда, через три дні все закінчилося. Через кілька днів я повернулася додому.

Приємною згадкою за той час була поїздка з п. Василем (чоловік Нізи) на Ніагару. Вид водоспаду мене зачарував! Жаль, не збереглося фотокарток (тоді не було таких телефонів, як зараз!). Заїжджали ми з п. Василем як на екскурсію у м. Торонто (Канада). Фотографувалися на фоні знаменитої телевізійної вежі, побували в українському кварталі (продовольчий магазин з українськими продуктами, українська книгарня). Вільно перетинали канадсько-американський кордон, навіть не виходячи з машини.

3) Тричі була в відпочинковому турі в *Болгарії*: 1983 р. – курорт *Камчія*; 1986 – *Сонячний берег*; 1993 – там же.

4) 1978 р. – була учасницею Північного круїзу на теплоході «Костянтин Симонов»: відвідала міста *Стокгольм, Осло, Единбург, Глазго (Шотландія)*,

Любек, Росток, Бремен, Гамбург (ФРН), Копенгаген (Данія). Місцем виїзду і приїзду був *Ленінград* (справляв не дуже приємне враження після західної чистоти і усміхнених людей).

У подібному круїзі я була вперше. Хоч і виконувався він за радянськими правилами (обов'язково виступ-концерт від хмельницької групи – таких груп було 8; дисципліна: визначені пари для прогулянок містами та ін.), але вражав масштабністю: огляд великих європейських міст, музичні та відпочинкові вечори на теплоході, знайомство з цікавими людьми, переважно хмельничанами. До речі, на вечорі-звіті нашої групи мені було доручено (я не мала права відмовитися, бо мене послав профсоюз!) виголосити слово. Наскільки я пам'ятаю, говорила про сутність української культури, її представників. Моя промова дуже всім сподобалася. На жаль, я не зберегла текст...

5) Кілька разів була у *Польщі: Варшава – 1992, Краків – 1996, 2007.*

1992 р. – у складі хмельницької делегації (керівник п. Зоя Діденко) відвідала польський сейм;

1996 р. – у складі кам'янецької делегації (керівник – заступник міського голови п. О. Мазурчак) відвідали мерію (на запрошення), Краківську вищу педагогічну школу (директор Фелікс Кірик); відвідали Вавель – замок і усипальні польських королів; поклали квіти на могилу Ю. Пілсудського; пройшлися чарівним нічним містом.

2007 р. – була учасницею наукової конференції, організованою українським відділом Ягелонського університету (відповідальний проф. Ярослав Поліщук, лауреат Огієнківської премії 2005 р.).

Виступала з доповіддю «Іван Огієнко про Тараса Шевченка». Модератором конференції була відомий літературознавець п. Тамара Гундорова. Усім доповідачам задавала питання-«шпильки», до мене була милостивою (пам'ятала, напевне, свій приїзд у Кам'янецький університет і моє дружне до них (була разом з Людмилою Таран) ставлення).

Цікаво було дізнатися, що недалеко Вавеля була територія, власником якої був п. Твардовський (герой балади П. Гулака-Артемовського «Твардовський»).

6) Двічі була в турпоїздках в *Німеччині*: 1988 – в НДР, у 1990 – уже ФРГ. Відвідала міста: *Берлін, Лейпцінг, Магдебург, Котбус* та ін. Звичайно, вразив Берлін: Брандербурзькі ворота, вечери у ресторані на телевізійній башті в Берліні тощо.

2017 р. – приїзд у **Вишневе**. Нічого цікавого!.. Хіба що зрідка запрошують на імпрези. Які? Передусім, пов'язані з І. Огієнком. У листопаді 2018 р. у столичному музеї літератури була презентація нового двотомника М. С. Тимошика, присвяченого Іванові Огієнку («Його бій за державність» і «Запізніле вороття»), де я виголошувала слово про Огієнкіану М. Тимошика. Там я запропонувала висунути кандидатуру М. Тимошика на здобуття Шевченківської премії 2019 р. (за вагомий вклад у повернення імені Огієнка в український інформаційний простір). Ініціатива була сприйнята схвально. На тому ж вечорі я познайомилася з головою Брусилівської селищної громади, він запросив мене приїхати в Брусилів на оголошення підсумків учнівських робіт, присвячених їхньому Великому Землякові.

У грудні я побувала там, вручали нагороди учням шкіл Брусилівського куща за кращий створений ними фільм про І. Огієнка. Там же я запропонувала проводити в Брусилові щорічні фестивалі, присвячені І. Огієнкові, під назвою «Огієнкові дзвони». Ця назва всім сподобалася, особливо голові Брусилівської громади п. Володимирові Габенцю.

18 травня перший такий фестиваль відбувся у Брусилові. Було театральньо видовищно й ідеологічно зріло. Я була там в ролі почесного гостя. Бій за Огієнка триває!

ДОДАТОК 2.

Пам'ять серця: про людей, які навечно у моєму серці

Це передусім **мої батьки**: **Теодозія** (1909-1981 рр.) та **Іван** (1893-1975 рр.) – прості селяни, чесні й дуже-дуже роботящі.

Тато за зароблені на весіллях гроші (грав на скрипці; був самоуком) сам збудував собі хату на 4 кімнати (ще до 1939 р. це було дивовижею в селі), мав нахил до підприємництва (у 30-і роки ще за Польщі мав свою комерцію – крамницю з різним товаром для села; у селі крамницю чомусь називали «склеп»; радниками татової торгівля були євреї, тому односельчани «охрестили» тата прізвиськом «Борух».

Мама – з роду Ляховинів (прізвище поширене в сусідньому – ближче до Дрогобича – селі Лужок; напевне, корені роду Ляховинів звідти). Була білявкою, у 18 років пробувала виїхати на заробітки в США, але «забракували» через неповноліття (?) – це було в 1927 р. Вийшла заміж за батька, який був набагато старшим (різниця 16-17 р.). На той час він був уже досить заможним, тому було багато заздрісників... Мамі було нелегко, бо батько був опікуном малолітніх братів і сестри, які не радо прийняли в сім'ю маму, її сприйняли як «суперницю»... З рідними батька її стосунки були не найкращими...

За знаком Зодіаку мама була Стрільцем, тому мала виразно чоловічі риси: любила майструвати, виконувати не жіночу роботу: плести кошики, могла навіть заколоти кабанчика (за всяку роботу на замовлення односельчан бралася, щоб прогодувати сім'ю (5 дітей!), коли батько був у тюрмі (м. Маріуполь; металургійний комбінат, термін 5 років (1948-1953 рр.). До влаштування побуту і домашнього комфорту не доходили її руки... Це мені дуже не подобалося (прости, мамо...).

Мої брати і сестра дорогі мені люди. Найстарший **брат Михайло** (1933-1960 рр.) дуже любив мене. Коли він повернувся додому (після роботи на Волго-Донському каналі – м. Калач-на-Дону – після закінчення Дрогобицького електромеханічного технікуму, здається, у 1952 р.; після служби в армії – м. Грозний) я була десь у 6 чи 7-му класі, тобто майже дорослою. Пригадую, як він робив мені плойкою локони для Новорічного маскараду, дуже радів, коли я вступила в Дрогобицький педінститут (1960 р.). Не забуду, коли ми бачилися востаннє він простягнув мені руку і дав 25 крб. (це були дуже великі гроші: булочка коштувала 5 коп.), щоб було легше жити в Дрогобичі... Це була наша остання зустріч. В обід того ж дня він трагічно загинув (вбито електричним струмом, був начальником Новошицької ГЕС на річці Бистриця; обставини смерті не з'ясовані...).

Пам'ятаю мій розпач і гіркий плач, який запам'ятався односельчанам. Вони досі про це згадують... Це був мій перший сильний удар Долі. До того я не знала, як це плакати, горювати... Навіть зараз при згадці про цю подію у мене навертаються сльози... Вічна йому пам'ять!

Сестра Павліна (зовуть її Ліна, Лінка) – 1936 р.н. Старша від мене на 8 років. Про дружні стосунки з нею в дитинстві не пам'ятаю. Пам'ятаю, що я дуже раділа, коли вона приїжджала додому вряди-годи (працювала бібліотекарем в с. Бабин Самбірського району – 1955-1960 рр.). Ближче ми зійшлися з нею, коли я стала студенткою (шила мені одяг, пекла для мене пиріжки, привозила в Дрогобич продукти). Людина музично обдарована: дуже гарно співає, тому була активною учасницею музичних виступів районної бригади (там зійшлася з п. Мазуриком, який став батьком її дочки Світлани – 1961 р.).

Взагалі, на її долі можна прочитати драматизм сталінської доби. Не вступивши в педінститут на історичний факультет (Знала куди вступати! Це ж ідеологічний факультет! Батько сидів у тюрмі!!! Але де нам було про це знати?), вона ніби була виключена з пристойного життя... Вже у солідному

віці (понад 30 років) закінчила заочне відділення філологічного факультету Дрогобицького педінституту за спеціальністю «Українська мова і література». Диплом став для неї ніби самоствердженням. До школи працювати вона не пішла, ніколи в ній не працювала... не знаю, чому? Чи чоловік Левко їй не дозволяв, чи пішла шляхом легшого життя (чоловік – шофер непогано заробляв!)? Зараз плачеться, що в неї мала пенсія... Сама винна!

Середульший **брат Володимир** (нар.1939 р.; 12 квітня гучно відзначив своє 80-річчя; живе в м. Івано-Франківськ) – гордість сім'ї. Змалку всі його любили – і в сім'ї, і в школі, і односельчани. Людина дуже цілеспрямована, по-німецьки педантична, талановита (має гарний тенор; любить на імпрезах співати арії), ощадна. За останнє його дуже любив батько (сам був таким!). Скрізь був відмінником: з похвальною грамотою закінчив 7 класів у Великоолександрівській СШ (Снігурівський р-н., Миколаївська обл.), вступив без іспитів у Дрогобицький нафтовий технікум (йому би в музичне училище з його тенором!), там співав в хорі, після армії навчався в Львівській політехніці (закінчив з відзнакою!). У 1969 р. переїхав в Івано-Франківськ на роботу в проектний інститут, згодом став його директором. Зараз на пенсії, живе в Івано-Франківську (вул. Б. Лепкого, 1/29). Його гордістю є дочка Наталка (живе в США, вийшла заміж за американця італійського походження Нелса Олсона, має сина Костянтина). З сином Костянтином має не дуже теплі стосунки.

Наймолодшим був **брат Богдан** (1947-2018 р.). Прожив лише 70 років, 1 місяць «не протягнув» до 71! Помер раптово – 3 червня 2018 р. Зловживав алкоголем, тому й так сталося. Закінчив теж Дрогобицький нафтовий технікум (всі йшли туди, бо була достатньо висока стипендія). За спеціальністю (інженер-буровик) попрацював небагато. У 1973 р. попав в аварію, яка спричинилася до перелому обох ніг. Була дуже важка ситуація. Доглядала його, їздила в лікарню в Самбір місцева зоотехнік Стефа (родом з

карпатського с. Вовче Турківського району; з того села, де бере початок зі струмочка славна річка Дністер; так і пригадується альманах «Русалка Дністровая» (1837) – перша західноукраїнська книга, написана живою розмовною мовою, як і «Енеїда» І. П. Котляревського (1798). Видужавши, він з нею одружився. Так і залишився в рідному селі: займався господарством...

Мав 2 синів (Тарас і Роман) і дочку Наталю. «Лапочка-дочка» стала гордістю родини: завершила навчання в Кам'янець-Подільському університеті. Згодом одержала другу освіту (заочно – Тернопільський економічний університет), працювала секретарем-референтом при директорі у солідній компанії «Міськтепловодоенергія» м. Кам'янця-Подільського. Має дочку Марію (2015 р.н.) і сина Остапа (2018 р.н.). Зараз у декретній відпустці.

Павліна Адамівна Сохацька – моя свекруха. З нею познайомилися у 1963 р., незадовго до мого з чоловіком весілля (9 червня 1963 р.). Вона була людиною з надщербленою долею: залишилася вдовою в 24 роки, 5 років відбувала заслання на Архангельщині (1945-1950 рр.), на яке її прирекли «визволителі» (за наказом зверху, як потім признався тодішній голова сільради п. Костинюк; треба було вислати з села кілька сімей, вибір впав на сім'ю Думних (Адама і Марії), бо їхні сини були під підозрою КДБ; виселяли сім'ю немолодих людей, дочка Павліна проводжала їх до Чорткова (там був збірний пункт), а назад її не випустили...). Шлях до суворої Півночі був важким: товарняк, черевний тиф 5-ти річного сина (мого чоловіка Еротея), воші, холод... Вся повна картина!

Розказувала, що на одній із станцій напівживу дитину хотіли викинути з вагона; вона, як левиця, кинулася на захист. «У нас таких матерів немає!» – сказала згодом лікарка-росіянка... Справді, понад усе вона любила сина, присвятила йому все своє життя (більше не виходила заміж; казала, що така була воля її умираючого чоловіка Григорія – явний егоїзм!). Свою любов вона перенесла на внуків (Олега і Максима), трошки – і на мене...

Хочу добрим словом згадати мого першого вчителя, директора Озиминської школи **Івана Олександровича Мариновича**. Він дуже добре ставився до нашої родини, співчував нашим митарствам... Подейкували, що він походив зі знатного роду (може, з родини Мариновичів – відомого дисидента, зараз віце-ректор Львівського католицького університету). Нібито виїхав зі Львова, уникаючи політичних переслідувань, оженився зі своєю служницею простою жінкою Теклею, яка народила йому четверо дітей: Марусю, Надію, Володю і Богдана. Музичні здібності батька успадкувала лише дочка Надія (закінчила Львівську музичну школу – інтернат імені Соломії Крушельницької). Здається, навчалася у Львівській консерваторії (?).

Вдячна йому ще й за те, що він сприяв моєму вступу у Дрогобицький педінститут. В село у літній вільний час приїжджав на риболовлю викладач вишу Клавдій Олександрович Яскевич. Він познайомив мене з ним, той поінформував мене про умови вступу, особливості навчання тощо. Згодом Клавдій Олександрович сказав, що замовив за мене слово в екзаменатора з історії. Напевне, було таке (я одержала «5»). Всі інші іспити я склала самостійно. Особливо вдалим для мене був усний іспит з української мови. Екзаменаторами були викладачі Степан Пінчук (літератор) і Люція Батюк (мовознавець). Остання часто приїжджала до нас у Дублянську СШ, де була керівником студентів-практикантів. На запитання, де я навчалася, відповіла: «В Дублянській СШ». Вона: «Це гарна школа, там працюють професійні вчителі». Люція Батюк мала на увазі, думаю, нашу вчительку української літератури п. Галину Богодиста (була дуже красива, статна, її чоловік Борис Довгополов, викладач фізкультури, заради неї кинув свою багатодітну сім'ю; правда, Бог покарав його: у них з Галиною не було дітей; доходили до нас чутки, що вони скандалять; вона часто приходила в школу з підбитими очима – казали, через п'яне буйство чоловіка). Отакі дивні спогади. Які вже є!

З близьких родичів добре слово хочу сказати на адресу двоюрідної тітки по матері **Тетяни Федорівни Орищак** (про неї уже згадувала як політичну

засланку через брата, члена ОУН Івана Орищака). Відбувала заслання в таборах Півночі, зокрема в м. Інта (Комі АР). Часто писала для мами, вкладала в конверт мініатюрно сплетені рукавички синього кольору і писала: «Це для Гені». Повернувшись із заслання за часів Хрущова (1955 р.), оформилась на роботу малярем-штукатуром на будівництві в Дрогобичі.

З інших родичів прихильними до нас, і до мене в тому числі, була стиричанка (дружина татового брата Миколи) **Тетяна (Тася)**. Я любила бувати в неї вдома. Через хворобливість вона не працювала тяжко в колгоспі, як моя мама, а повністю займалась домом. Її хата була гарно прибраною, у вітальні були гарні ікони, стіни були прикрашені вишиваними рушниками. На Новий рік ходила дивитися на гарно вбрану ялинку з паперовим ангелом на вершку. Її чоловік (мій стрий Микола) був кравцем, гарно заробляв. Їздив в Дрогобич за продуктами, а молоко купував в селян. Вони не вели домашнього господарства (не тримали худоби), тому в них скрізь була чистота і порядок. Моя мама іронізувала з неї: «Та що вона робить – баняки миє...».

Гіркотою лише віддавала в цій сім'ї інвалідність сина Володі (був уражений поліомієлітом). Він був одним з двійнят. Його половина сестра Оля була нормальною. Живе зараз у Винниках, передмісті Львова.

Любила я бувати і в вуянки (дружини брата мами Івана, мого вуйка) **Мільки (Меланії)**. Вона була дуже енергійною, молодою. Згодом її підкосила страшна хвороба – розлад свідомості, психічна хвороба, спричинена вбивством сина Михайла. Ми всі їй дуже співчували.

Всі згадувані родичі уже покійні.

До близьких родичів, яких я люблю, відношу своїх племінниць: Світлану, дочку сестри (у заміжжі Крупей) і Наталку, дочку брата Богдана (у заміжжі Бурджієвська).

Світлана (нар. 1961 р.) – це музичний соловейко родини. Співає з дитинства (з 2 років). Пам'ятаю, ми з чоловіком приїхали в Озимину, а вона

нам дзвінко співала «Ти, Гойко малий» (був такий хіт в 60-ті роки!). У перший клас вона не пішла в місцеву школу (Городищенську восьмирічку, де на той час уже жила її мама, моя сестра Лінка з новим чоловіком), а після відбору-конкурсу – в перший клас Львівської республіканської музичної спецшколи ім. С. Крушельницької. Успішно закінчила 11 класів і вступила на фортепіанне відділення Львівської консерваторії. Після завершення навчання працевлаштувалася у Львівську оперу (працює там й досі).

Наталка (нар.1979 р.) після закінчення Дублянської СШ (де навчалася й я!) «прижилася» в Кам'янці-Подільському (ближче до тітки!). До речі, в Дублінській СШ її вчителькою української мови і словесності була відома громадська діячка і поетеса Любов Проць. Тут закінчила українське відділення Кам'янець-Подільського педагогічного університету. Згодом одержала другу освіту – економічну (заочно навчалася в Тернопільському економічному університеті). Вдало вийшла заміж (чоловік Олексій Боржиєвський), народила дочку Марію (2015 р.) і сина Остапа (2018 р.) Зараз у декретній відпустці. Її останнє місце роботи – економічний відділ Кам'янець-Подільської міської ради.

З друзів дитячих літ добру пам'ять зафіксували Леся Федик, Марисуня (Марія) Кос, Юлія Орищак (моя троюрідна сестра), Тася Колос (Колосиха) та ін.

З усіх найщирішими були стосунки з **Лесею**. Ми з нею здружилися, коли повернулися жити у свою, колись конфісковану хату (стали майже сусідками). Разом ходили дерти кору зі свіжопривезених колод на пилораму (заготовка на зиму замість дров! – дбайливі діти!). Збирали буряк як харч для корови та ін. Часто обмінювалися обідами. Приїхавши зі Сходу України (Миколаївщини), моя мама почала варити український борщ (хоча й не зовсім класичний!). У нас, у Галичині, варили борщ польський (лиш з одних буряків, заправлений мукою і сметаною). Леся скаржилася: «Моя мама такого не варить, не уміє». Смішним запам'ятався такий випадок. Авто

переїхало кілька Лесиних гусенят. Мама їх випотрошила і запекла. Смакота! Я сказала: «І чому машина не переїхала наших гусей, був би смачний обід». З цього сміялася Лесина мама Юлія, часто про це мені потім нагадувала.

Зараз Леся живе у Трускавці, на жаль, бачилися з нею лише 1 раз, приїхавши одного разу в село. Її особисте життя не склалося, на жаль...

Достатньо близькими стали мені **чоловікові дядьки (вуйки) Юліан (Юлик) і Ярослав (Славко)**. Це брати мами Еротея. Обидва зазнали ударів сталінського чобота-молота. Довго переховувалися як члени підпілля, тому в обох не склалося особисте життя. Обидва не створили міцних сімей, не залишили нащадків.

Тому теплі почуття плекали до єдиного племінника Ерка (так його звали в родині). Його любили, допомагали (особливо вуйко Юлик). Ніколи з пустими руками не заходив до нас в хату. В останні роки свого життя (помер 1978 р.) дарував нам книги. Досі зберігаємо повне видання творів І. Франка (20 томів, вид. 1956 р. до 100-річчя від дня народження Каменяра). Часточка їхньої любові перепала й мені...

З Дублянської СШ, яку я закінчила в 1960 р., запам'яталися такі **мої однокласники**: Марія Денько (живе зараз у Києві; правда, мало з нею спілкуюся; треба це виправити!), Богдан Біляк (легка симпатія до нього не переросла в щось важливе; мій вступ в Дрогобицький педінститут «розвів» нас навіки – мені він став нецікавим, бо появився Еротеї!; зустрілися якось на танцювальному вечорі – пізніше він також вступив в Дрогобицький педінститут – але без наслідків, не спілкувалися!), однофамільці Дарія і Стефанія Кос, Степан Юрчак, Володимир Кочмарський (знаю, що закінчив Львівський університет, став відомим математиком), з однокласників восьмирічного циклу дружила з Марією Цуп і Оксаною Теплою (вони були з переселенців по операції Вісла) та ін.

Моїми **студентськими однокашниками** були Марія Табіш, Тамара Сабат, Ліда Сокотнюк, подружжя Процишинів (Зоряна і Богдан), Галя Флюнт,

Марія Алфавіцька, Алла Бабій. З кожним із них якихось тісних стосунків не було. Після другого (а перед тим і частину першого курсу) попала «під вплив» одногрупника Еротея – і пиши пропало! Не до приятелювання було... Після третього курсу відсвяткували весілля (9 червня 1963 р.) – і прощай свобода і дівич-вечори!..

Мій франківський період життя (1970-1971 рр.) якихось нових друзів не прибавив. В основному ходили в гості до брата Володимира.

Київська частина мого життя була неоднозначною: скоріше мала вигляд «зебри». Світлі тони перемішувалися з темними (справа з рецензією на книгу В. Заремби «Іван Манжура» – див. про це вище; ЦеКівська перевірка 1974 р.; важка розлука з сім'єю – сум за малим синком Олегом). Але переважило світло: 1975 р. – успішний захист кандидатської з благословення п. М. Шамоти, знайомство і підтримка відомих людей. Серед них – вчений секретар Борис Деркач, відомі шевченкознавці Василь Шубравський, Василь Бородін і В. Смілянська, вчені-літературознавці І. Басс, М. Бернштейн, А. Полотай, Н. Вишневська, Н. Л. Калениченко, Е. Соловей, Н. Шумило, М. Жулинський, М. Штонь та ін.

З них хочу виділити **Павла Максимовича Федченка**. Він підтримував мене після неприємної ситуації щодо цеківської перевірки (1973 р.), радо спілкувався зі мною під час Шевченківської конференції у Сімферопольському університеті (1983 р.).

Наше тісне спілкування розпочалося після 1999 р., коли в газеті «Літературна Україна», розмістили моє фото як лауреата Огієнківської премії. Вітальною листівкою на кам'янецьку адресу (як він її взнав?) він тепло привітав мене. Я, звичайно, подякувала йому, він відповів – і пішло-поїхало... Кілька років ми обмінювалися вітаннями і кількома скупими словами про життя-буття. Якось я ніби поскаржилася на життя (весь час сумувала за Києвом, бо там моє життя склалося б по-іншому – не знаю, чи краще). Він мені зразу відписав і написав таке, що я й досі не можу зрозуміти

– звідки таке розуміння і ставлення до мене. Все своє листування я здала в Кам'янецький міський архів, а цей лист-листівку зберігаю в себе. Ось її зміст: «... сумні нотки і згадка про таємний недобрий вектор не пасують образу Вашому. Завжди вважав, що Вам гріх скаржитись на Долю – наділила вона Вас і жіночою чарівністю, і душевною щедрістю, і непересічними здібностями, і талантом життєвським. Люди цінують все це в Вас, цінують й Ви. В усякому разі я щиро зичу Вам бадьорості духу й оптимізму на все ХХІ сторіччя і ІІІ тисячоліття! Радий був би бачити Вас, погостити. В Інституті я буваю рідко, але, спасибі їм, справжні друзі провідують мене. Телефон 268-22-03. Завжди до Ваших послуг.

Щиро Ваш Павло Федченко

21.12.1999 р., Київ

У мій черговий приїзд у Київ десь уже 2000-го року, зустріч була на вулиці. Він запрошував мене додому, але я, як завжди, поспішала... Це була наша остання зустріч. 13 червня 2002 року його не стало, на жаль... Вічна йому пам'ять!

Моя діяльність в галузі огієнкознавства нагородила мене дружніми стосунками з відомими вченими, громадськими діячами. Це – Олексій Опанасюк, Людмила Боднарчук, Наталія Хом'як, Микола Підкропивний (Житомир), Микола Тимошик, Сергій Болтівець, Ірина Тюрменко, Андрій Бурячок, Андрій Чебикін, Ніла Волошина, Андрій Топачевський (Київ), В. Лизанчук, Л. Мороз, Я. Ганіткевич (Львів), Н. Поплавська (Тернопіль), П. Похнатюк (Черкаси), Г. Гусейнов (Кривий Ріг), Ярослав Поліщук (Рівне-Краків-Київ), Л. Завірюха (Київ), В. Габенець (Брусилів) та багато інших (вибачте, що не можу перелічити усіх!).

З цієї славної когорти хочу виділити постать **Миколи Тимошика** – справжнього бійця за повернення імені Івана Огієнка. Правда, він признавався, що саме матеріали нашої першої Огієнківської конференції (до 120-річчя від дня народження – 1992 р.) привернули його увагу до цього

Великого Українця. Створена ним Фундація імені Івана Огієнка за сприяння діаспори (Анна Фігус-Ралько) видала чимало творів Огієнка, які радо дарував нашому Центру огієнкознавства. Спасибі йому за справжнє подвижництво!

Незабутньою є його реакція на мій вимушений вихід на пенсію – ст. «Університетам не потрібні особистості?» (газ. «День». – 2014. – 30 жовтня).

Я перед ним в неоплатному боргу... Дякую!

Моя громадська і політична діяльність «упустила в моє серце» таких людей, як: Слава Стецько, Зоя Діденко, В. Бореичук, В. Керзюк, О. Вітряний, О. Семчишин (Хмельницький), О. Завальнюк, О. Камарницький, А. Філінюк (Кам'янець-Подільський), Л. Івшина та ін.

Хочу окремо сказати теплі слова на адресу головного редактора газети «День» **п. Лариси Івшиної**. Позналилися з нею у 2003 р. під час святкування 85-річчя Кам'янець-Подільського педагогічного університету (1918 р. – рік його заснування!). У залі Будинку культури ми обмінялися посмішками (я, звичайно, зразу впізнала її!), ввечері – на фуршеті вона сама підійшла до мене – і ми розговорилися... Я нагадала їй побачену мною телевізійну передачу, де вона розповідала про своє життя, складні матеріальні умови (ростила її одна мама п. Лідія – м. Локачі Волинської обл.) і про те, що її чоловіком став Євген Марчук... Телеведуча: «Тепер Ви під надійним захистом!». Моя розповідь, впевнена, підкупила її – і якась невидима нитка симпатії простягнулася між нами – і вилась вона аж до 2014 р. (часу мого виходу на пенсію). Газета «День» постійно друкувала мої наукові статті, якісь коментарі на поточні політичні теми (відповідь надсилав у Київ постійний кореспондент газети «День» у Хмельницькій області В. Василевський. Царство йому небесне! Його справу гідно продовжує його дочка Ольга Василевська-Смаглюк! Вона була телеведучою каналу 1+1, зараз народний депутат IX скликання Верховної Ради від партії «Слуга народу»).

Я глибоко вдячна Ларисі Олексіївні, особливо за першу надруковану в «Дні» мою статтю «Історія однієї назви» (2004 р.). А ще за те, що вона ввела мене в сім'ю колективу газети «День», познайомила заочно з авторами (О. Глущенко – Дніпропетровськ, Л. Завірюха – Київ та ін.). Многая Вам літа й творчих удач, шановна Ларисо Олексіївно!

Зоя Діденко – моя давня приятелька (з 1989 р.). зараз вона продовжує обов'язки хмельницької «Просвіти», керує створеним нею славним Народним домом. Я вдячна їй за прекрасні радіопередачі, деякі з них були присвячені мені. Особливо вдалим і професійним був її випуск, присвячений моєму 70-літтю (2014 р.). А ще вона підтримувала мене у поверненні із забуття імені Івана Огієнка (сама родом з Житомирщини, землячка Огієнка!), очолювала осередок Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка. Глибока повага і вдячність, славна Зоє Олександрівно!

Кам'янецький період життя, безперечно, пов'язав мене з багатьма людьми – **колегами, сусідами, шанувальниками**. Були і явні недоброзичливці (Бог їм суддя!), які масово з'явилися після проголошення незалежності. Саме через мої погляди «націоналістки» та ін. Не хочу їх і перераховувати... І досі залишаються прихильними до мене А. Філінюк, О. Завальнюк, О. Комарницький, Н. і Б. Коваленки, Н. Шеремета, О. Рарицький, О. Почапська, Л. Починок, Н. Лаврусевич, В. Щегельський, В. Пархоменко, В. Прокопчук, С. Стрельчук, І. Прокоф'єв, Л. і А. Криськови, Б. Кушнір, О. Фірманюк та ін. Відійшли в засвіти мої прихильники П. Ткачук, І. Козак, Е. Болоніна, А. Копилов. Царство їм небесне!

Не можу не згадати сім'ю заокеанських благодійників, які допомагали нашій родині (це друзі свекрухи і чоловіка): **Теодозія Коцик, Ніза і Василь Мандзюки** (м. Рочестер, США). Після 2014 р. наші зв'язки перервалися через хворобу п. Нізи...

«Святе діло» заокеанської благодійниці продовжила у Кам'янці-Подільському славної і вдячної пам'яті п. **Ганна Юсипович**. Вона була

нашою сусідкою (вул. Гагаріна, 65. кв. 61). Жила в однокімнатній квартирі. Дітей у неї не було, проживали з чоловіком Степаном у рідному селі (с. Острівчани Кам'янець-Подільського району). Задовго до своєї смерті (у 2008 р.) зробила мені дарчу на квартиру (1993 р.). Хотіла, щоб ми доглядали її та чоловіка, але обоє повмирали раптово... Царство їм небесне!

Ну, як же мені обійтися без моєї помічниці – колишньої моєї аспірантки, тепер кандидата філологічних наук (успішно захистилася у 2013 р.) **Тані Корнійчук**. Вона веде мою сторінку у Фейсбуці. Повідомляє про надіслані новини. Завдяки їй був здійснений набір цієї книги... Спасибі, дорогенька!

І насамкінець, безсумнівно, на постійне «місце проживання» у моєму серці приписалися:

мій чоловік **Еротей (Ерко, Ерік);**

мої сини **Олег** (1965 р.н.) і **Максим** (1980 р. н.);

мої внуки: діти Олега – **Марія** (1988 р.н.) та **Ярослав** (2004 р.н.) і

діти Максима **Софія** (2001 р.н.) та **Михайлина** (2018 р.н.);

мій правнук **Леон** (син Марії – дочки Олега);

мої невістки (**Таня, Лєна і Маша**).

Чи дочекаюся ще появи інших рідних істот? Час покаже...

Життя триває! Хвала Богу!

Червень – вересень 2019 р.

Вишневе – Київ